הוצאת ספרים ע"ש זאב ברזלי
ספריה במדעי החברה.

א. קרצן.

רוברט אוון

תרגם מרוסית: מ. ז. וולפובסקי.

תל-אביב, תרפ"ח ספר ב

הוצאת ספרים על שם זאב ברזלי
ספריה במדעי החברה.

א. הרצן.

רוברט אוון

עם תוספת־דברים על המחבר מאת מ. בילינסון

תרגם מרוסית: מ. ז. וולפובסקי.

תל־אביב, תרפ״ה.
ספר ב.

הכל יובן לך. הכל ייקר בעיניך!

סגר את העולם על מסגר ופתח את בית המשוגעים
קרא לאסורים־בו דרור ונפלאת: כל שנוי לא ארע;
יוסיף־יתנהל העולם בדרכו הישרה, הסלולה
כהתנהלו עתה במספר ה„צלולים בדעת", לכאורה.
לו שריד כמעט, שמש־השכל את לב בני־האדם ישעם
ועמדה לי יד להוכיח דברי הכנים, בלי תמונה, —
אך אין לי נקודת־אחיזה ואויה: כמו ארכימדס
אלך ויעמוד העולם כשהיה ודבר לא שנה.

מדון ז'ואן לבירון

.1

...ימים מועטים אחרי בואי ללונדון, בשנת 1852, קבלתי מכתב־הזמנה מאת גברת אחת; היא קראה אותי לבלות אצלה ימים אחדים בנוה־הקיץ אשר ב-Seven Oaks. התודעתי לגברת זו בניצה, בשנת ה־50, על ידי מציני[1]. היא מצאה אז את ביתי בעוד נגה האור עליו וכה גם עזבתהו. עלה בי רצון לראות פניה ואסע.

מבוכת־מה הרגשה בפגישתנו. רב מדי היה השחור בחיי מאז נפרדנו. האדם שאינו נוהג להתגנדר בצרותיו, דרכו להתביש בהן. ובושה זו צפה ועולה עם כל פגישה ופגישה את מכירים מלפנים.

1) מציני, אחד מלוחמי מלחמת השחרור באיטליה, חי: 1806—1872.

אף מצבה לא היה מן הקלים. היא הושיטה לי יד ותוליכני אל הפַּרְק. ראשונה בחיי ראיתי פרק אנגלי עתיק ולפני היה אחד הנהדרים שבפרקים אלה. מימי תקופת המלכה אלישבעת לא נגעה בו יד איש; כה גדל, באין מפריע, קוֹדֵר ומֵצַל ותוך כדי התרחקות מן העולם שִׂגשג ועלה, יֶחְשַׁן־נזיר, בבדידותו. הארמון העתיק, שהיה בנוי על טהרת האדריכלות האלישבעתית, עמד ריק; גרה בו גבירה זקנה וגלמודה, אך עתה לא נראו פני איש; רק השוער הזקן אשר ליד השער היה מעיר בחשיבות־מה לַבָּאים אל הפרק לבל יתהלכו בשעות הצהרים לפני הארמון. כה רבה היתה הדממה בפרק, שהאַיָּלות, סיעה שלמה, היו רצות ועוברות במנוחה על פני השדרות, מרימות סנטר ומריחות באויר, באין מחריד. כל הֶגֶה זר לא הגיע עד הנה והעורבים קרקרו ממש כמו שם, בגננו הישן בוַסִילְיֶבְסקוֹיֶה. דומה, עוד מעט ואשכב תחת אחד העצים ואראה עצמי בחזוני בגיל השלש־עשרה... רק תמול בואנו ממוסקבה. ופה, בקרבת מקום, נמצא הגנן הזקן המְזַקק לו מי־מִנְתָּה... אכן אנחנו יוצאי־חוֹרֶש הננו ומראה יערות ועצים יפעל עלינו, ילבבנו יותר ממראה הרים וים.

דברנו על אדות איטליה, על נסיעה לְמַנְטוֹנָה. נסבו הדברים על מֶדִיצִי[1], שהיה מודעה הקרוב, ועל אוֹרְסִינִי[2]

1) מֶדִיצִי, אחד מחבריו ותומכיו של גַריבַלדי.

2) אורסיני, חברו של מציני, התנקש בחיי נפוליאון השלישי והעלה לגרדום. חי: 1858—1819.

ואולם דָבָר לא דברנו באותו ענין, שהעסיק אז אותי, וקרוב לשער כי גם אותה, יותר מכל.

את השתתפותה הַכֵּנָה ראיתי בעיניה והודיתי לה בלא אומר... מה חדש יכלתי להגיד לה?

גשם החל לטפטף; היה חשש כי הוא יתגבר וימָשך ועל כן שבנו הביתה.

בחדר לקבלת האורחים נמצא זקן בא בימים קטן־קומה וצנום־גוף, כלו מבהיק משיבה. פניו העידו על טוב־לב בלתי מצוי ומבטו היה זך, בהיר וענותני, מבט תָכוֹל כאשר לילד, אותו מבט הַמִּתְקַיֵם לפעמים אצל בני אדם עד לקצה הזקנה, כעין נוגַה העולה מנדיבות־הנפש הגדולה.

בנות בעלת־הבית אצו בשמחה אל הזקן השב; היה נכר כי ידידים המה.

אני עמדתי רגע בפתח־הגן.

— יפה בואך ומה מאד הוא בעתו, — אמרה אמם, בהושיטה יד לזקן, — יש לי היום במה לכבדך. הרשני להציג לפניך את ידידנו הרוסי. אקוה, הוסיפה בפנותה אלי, כי ינעם לך להתודע אל אחד מאבותיך ברוח.

— Robert Owen, — אמר הזקן, מחיך מטוב־לב, — אשמח מאד.

לחצתי את ידו ברגש שבכבוד־אב; לו צעיר יותר הייתי, אפשר שהייתי כורע, מרכין ראש לפני הזקן ושואל את ברכתו. עתה ידעתי מה פשר המבט הזה הטוב והבהיר, עתה ידעתי מה פשר האהבה אשר יאהבוהו

הילדים... הלא הוא אותו יחיד פקוח־עינים ואמיץ־לב, יחיד „בעדת השכורים". (כפי שכִּנָה אריסטו את אנכְּסַגוֹרָס) אשר הֵעֵז להכריז [1] not guilty לאנושיות, not guilty לפושע. הוא, השני לחברו הנפלה, אשר דאב בדאבונו של רמאי והצטער בצערו של יורד, אשר עבר בתוך בצות־החיים של בעל־הביתיות האנגלית ולא טבע. לא טבע ואף לא נתלכלך!

קריאתו של אוון היתה פשוטה למאוד; אך גם אצלו, כמו אצל גָריבלדי, הָרגש הכוח מבעד לטוב־הלב, הציצה ההכרה כי שליט הנהו. בדרכו לסלוֹחַ נִכּרה הרגשת היתרון שבו; אולי באה הרגשה זו בתור תוצאה ממשא ומתן תמידי את סביבה עלובה; כי בכלל היה נראה יותר לאריסטוקרט אשר ירד מנכסיו, לצעיר־האחים שבמשפחה רבת־שם, מאשר לסוציאליסט ואיש ההמונים.

בימים ההם לא ידעתי עוד לדבר אנגלית; אוון לא הבין צרפתית וגם כבד־שמיעה היה באופן מורגש. בתה הבכירה של בעלת הבית הציעה את עצמה למֵליץ בינינו. אוון היה רגיל לדבר כך את בני חו"ל.

— תולה אני תקוות גדולות בארץ מולדתך, אמר אוון אלי, הקרקע שלכם נָקי יותר, הכמרים אינם תקיפים כל כך, המשפטים הקדומים לא לגמרי נתאבנו... ואולם הכוחות מה רבים הם... מה רבים! לו אך רצה המלך להבין את הדרישות החדשות של העולם ההרמוני המתהוה,

[1] Not guilty — אין אָשם.

מה נקל היה לו הדבר להֵעָשׂות לאחד הגדולים ביותר שבבני אדם.

אוון היה בן שמונים ואחת בעת הפגשנו (הוא נולד בשנת 1771). במשך ששים שנה לא ירד מעל הבמה.

כשלש שנים אחרי הפגישה ב־Seven Oaks ראיתיו שנית אגב אורחא. הגוף כבר בָּלָה מְזוּקָן, השֵׂכל הלך ודעך, או שתעה, נִשא בלי מעצור ורסן, על פני נחלות־המסתורין, על פני צללים ותעתועי־דמיונות. אך עוד מִרְצו חדש עמו כקדם ועוד לו מבט התכלת, מפיק טוב־לב אשר לילד, ועוד חי בטחונו הראשון בבני־אדם! הוא לא נטר איבה בלבו, הוא עקר מלבו את כל החשבונות הישנים, הוא היה עוד אותו צעיר נלהב כמלפנים, מיסדו של New Lanark[1]; כבר שָׁב הנהו, לקוי־שמיעה, חלש, אך עוד הוא מטיף, כקדם, לבטול משפטי־מות ולחיי־טעם שביגיע־כפים כללי. אי אפשר היה להמנע מיראת־כבוד עמוקה למראה זקן־ימים זה הצועד לאט וברגל כושלת אל הבמה, מקום קדמוהו לפנים מחיאות־כפים נלהבות של הקהל המפואר ומקום הֲעִירה כיום שיבתו הכבדה, אשר הפכה צהוב, — רק לחש של שויון־נפש וצחוק־לעג שבבטול. הזקן טרוף־הדעת, נושא חותם־המות על פניו, עמד ולא כעס. הוא בקש רכות, באהבה, לקצוב לו רק שעה אחת

---

[1] New Lanark — כפר בשם זה בנה אוון בסרכו־התעשית הגדול Lanark. בכפר זה סדר בית־חרושת, מושב לפועליו ובית־חנוך לילדיהם. הכל נבנה על יסודות חדשים בלתי מצויים כלל בימים ההם.

של הקשבה. כמדומה, שאפשר היה לותר לו על שעה זו. חלף כל עבודתו התמה במשך ששים וחמש שנים; ובכל זאת סרבו לו. כי הוא היה לזרא להם, כי חזר בלי הרף על דברים שאמרם כבר. והעיקר — הוא העליב את ההמון עד נפש. הוא רצה לשלול ממנו את הזכות להתנועע עֲלֵי חבל התליה או לראות אחרים במחזה זה; הוא רצה ליטול מהם את הגלגל המתועב, זה המאיץ ודוחף מאחור, לפתוח את התא האטום של בית־הסוהר. זה סמל ענויי־לא־אנוש בשביל הרוח, אשר הֻכנס על ידי האינקביזיציה החולונית במקום ארגזי החלָפים אשר לגוירים. בעד הלול־הקודש כזה היה נכון ההמון לרגום את אוון באבנים. אולם אף המון זה נעשה חנון יותר: הפגיעה באבנים היתה כבר לא לפי רוח הזמן. עתה בחרו להטיל רפש, להַסות בשריקות, לגדף בעתונות.

ואני זכרתי זקן אחר שזכה להיות מאושר מאוון. ובשעה שהלה עמד באי פַּטְמוס[1], פורש ידים רפות, ידי איש בן־מאה, מברך קטן וגדול ושפתיו נָעות, לאמר: „אהבו זה את זה, בני!“ — לא ענו האנשים הפשוטים בצחוק, לא אמרו אִוֶלת למצותו; בין נחותי־דרגא אלה לא היה מקום לשביל־הזהב של העולם הבעל־ביתי. — זה העולם הצבוע יותר משהוא נבער־מדעת, המוגבל יותר משהוא אוילי. אוון, שהיה אנוס לעזוב באנגליה את New Lanark שלו־ עבר עשר פעמים באוקינוס בתקוה, כי שם, על קרקע־

1) הכונה ליוחנן השליח, תלמידו של ישו שהגלה לאי פטמוס.

בתולה, ייטיב זרע־תורתו לעלות. הוא שכח, כי כבר עֻבַּד קרקע זה על ידי הקְבֵּקֵרים והפוריטָנים[1]. הוא, ודאי, גם לא שער מראש, כי חמש שנים אחרי מותו והרפובליקה של דז'פֶרְסוֹן, זו אשר הכריזה ראשונה על זכויות האדם, תִתפורר בגלל הזכות להלקות את הכושים. לאחר שאוון לא הצליח גם שם, הוא מופיע שנית על הקרקע הישן, דופק במאות ידים בכל הדלתות, בארמונות ובבתי־חומר, מכונן שְוָקים אשר ישמשו בעתיד דוגמא לחברה הרוצ'דלית[2] ולאגודות הקואופרטיביות, מפרסם ספרים, מוציא עתונים, כותב אגרות, מקהיל מיטינגים, נושא נאומים, משתמש בכל הזדמנות שבאה לידו. הנה, מכל קצוי־עולם שולחות הממשלות צירים ל„תערוכה העולמית״, — ואוון מופיע ביניהם, מבקש מהם כי יקחו אתם ענף עץ־זית, אות־הבשורה לחיים נבונים ולאחוה; ואולם הצירים האלה משתמטים ממנו, כי שקועים הם בחלומותיהם על אותות־הכבוד וקופסות־הטבק אשר יקבלו בעד הצטינותם. ובכל זאת, לא איש הוא אוון דיָאש.

יום סגריר, אחד מימי אוקטובר שנת 1858. לורד בְּרוּם, זה שהיטיב לדעת כי בספינת־הצבור הרעועה הולך הַפְּרוּץ ורב מיום ליום, ואשר קוה, בכל זאת, כי עוד אפשר לסתום את סדקיה באופן שתוכל לשאת זמן־מה כימי־דורנו, — האיש הזה עמד בליברפול, במושב השני של האגודה למדעי החברה והתיעץ בדבר פַּקוּלִין וכופֶר לַבֶּדֶק.

1) בתות דתיות באנגליה. 2) החברה הראשונה לסְפָקָה עצמית ומשותפת.

ולפתע—תנועה בקהל. על אלונקה נושאים את אוון החַוָּר והחולה אל הרחבה. הוא בא בכונה מלונדון, כל עוד נשמתו בו, בכדי לחזור על בשורתו הטובה כי אפשר לתקן חברה שתהיה שבֵעה ומלובשת, כי אפשר לחברה שתתקים בלי תלין. לורד ברום קבל את הזקן בכבוד — לפנים התרועעו; חרש התרומם אוון ובקול רפה הודיע על קרבת תקופה אחרת, על סדר־עולם חדש שיתכונן, על New Harmony *)... ולפתע נפסקו דבריו. כוחותיו עזבוהו... לורד ברום גמר במקומו את המשפט ויתן אות... גוית הזקן נתכופפה,—הוא התעלף; חרש הונח על גבי האלונקה ובתוך דומית־מות נשא בין המוני־עם, שהיו אחוזים הפעם מעין רטט־כבוד: דומה, הרגישו אלה, כי יש כאן התחלה של הלויה בלתי מצויה ביותר, כי הולך וכבה לעיניהם דבר־מה נשגב, דבר־מה קדוש אשר חורף.

עברו עוד ימים מספר. אוון החלים קצת ובוקר אחד פנה אל רִיגְבִּי, חברו ועוזרו, שהלה יכין עצמו לדרך, מכיון שיש בדעתו לנסוע מזה.

— שוב לונדונה? — שאל רִיגבִּי.

— לא, הפעם תובילני למקום בו נולדתי. רוצה אני כי שם תנוחינה עצמותי.

ורִיגבִּי הוביל את הזקן למונגומֶרִי־שיר, לניוטוֹון, מקום בו נולד לפני שמונים ושמונה שנים זה האיש המוזר, הנביא בין עדת הפבריקנטים...

*) מושבה קומוניסטית בשם זה נסה אוון ליסד באמריקה.

„נשימתו נפסקה מתוך מנוחה שלמה כל כך, — כותב בנו הבכור, האיש היחידי, אשר הספיק לבוא לניוטוון לפני מות אוון, — עד שבקושי הרגשתי בזה, למרות מה שידו היתה נתונה בידי; אף התאבקות כל שהיא לא היתה, אף רטט אחד שבעַוית". אכן, גם אנגליה עצמה, גם כל העולם, לא הרגישו כלל בהפסק נשמת האיש, שהיה עד־הסניגוריה במשפט הפלילי של האנושיות.

כומר אנגלי כפה על עפרו את תפלת־ההשכבה, נגד רצונם של קומץ רעים, אשר נאספו להלויה. אחרי כן נתפזרו הרֵעים, תומס אולסופ הביע את מחאתו באומץ־לב ובנדיבות — and all was ower: תם ונשלם.

היה בי רצון לאמור עליו מלים מעטות, אך נסחוף נסחפתי ברוח־הסופה הכללית ולא עשיתי דבר בענין זה; כה נסוג צלו הטרגי לאט־לאט, הלוך והתרחק, הלוך והעלם מבעד לראשי אנשים, מבעד למאורעות עזים, מבעד לאבק יום־יום, — והנה, בימים אלה, נזכרתי לפתע באוֹןֵן ובהחלטתי מאז לכתוב דבר־מה על אודותיו.

תוך כדי עלעול בחוברת של Westminster Review נתקלתי במאמר על אוון ואקרא אותו כולו בעיון. מאמר זה נכתב לא בידי איש אויב לאוון. הכותב הוא הוגה, נוהג כובד־ראש, יודע להודות בפעלי־איש ולעמוד במדה על חסרונותיו, — ואף על־פי־כן הנחתי את הספר מידי בהרגשה מוזרה של כאב ועלבון, של דבר־מה מחניק; הרגשה קרובה לשנאה בגלל הרושם שהוצאתי.

אך אולי חולה הייתי. אולי הייתי שרוי במצב־רוח רע ועל כן לא הבינותי? שוב לקחתי את הספר ואקרא בו פה ושם — הרושם הראשון לא פג.

„עשרים שנות חייו האחרונות ויותר — אינן מכילות שום ענין בשביל הצבור.

Ein unnütz leben ist ein früher Tod.

(חיים ללא תועלת משולים למיתה בלא־עת).

„הוא היה קורא למיטינגים ואיש כמעט לא בא אליהם, משום שהיה הוזר ושונה על עיקריו הישנים שכבר נשכחו מלב. האנשים שרצו ללמוד מפיו דבר־מה אשר יביא להם תועלת, היו נאלצים לשמוע שוב אותם הדברים על הני־החברה אשר בשקר יסודו... אל שגעון (dotage) זה נוספה בקרוב האמונה ברוחות הדופקות על פתחו... הזקן היה מספר על שיחותיו את הדוכס מקֶנט, את בירון, את שֶלי ועוד...

„אין כל חשש שתורתו של אוון תתקבל למעשה. רפות הן שלשלאות אלה משתוכלנה לעצור בעד עם שלם. עוד ימים רבים לפני מותו סתרו את עיקרי־תורתו. שכחו אותם, אך הוא הוסיף לדַמות בנפשו כי גואל המין האנושי הנהו, מעין משיח־הכפירה.

מה שהוא פנה אל הרוחות אין זה מפליא כלל. בני אדם, שלא קבלו הנוך, נוהגים לעבור בקלות יתרה מן הספקנות הקיצונית אל הקיצוניות שבאמונה תפלה. שואפים הם לחדור אל כל שאלה־שהיא רק באור הטבע־

בלבד. למוד־הדבר, העיון והזהירות במשפטיהם לא נודעו להם.

„עסקנו בעמודים הקודמים, — מוסיף המחבר בקצה המאמר, — יותר בחייו של אוון מאשר בתורותיו; רצינו להביע את אהדתנו לטוב הממשי, אשר נתן בידיו, ועם זה להודיע על אי־הסכמתנו לתיאוריות שלו. קורות־חייו עולות בענינן על חבוריו. כי בה בשעה שבקורות אלה יש מן המועיל והמשעשע (amuse), עלולים חבוריו לבלבל את דעת הקורא ולהמאס עליו. אולם גם בבואנו לספר את תולדות ימיו, אנו מרגישים כי האריך יותר מדי לחיות: יותר מִדי — ביחס לעצמו, יותר מדי — ביחס לרעיו ועוד יותר — ביחס לכותבי דברי־ימיו!"

צל הזקן עלה ורחף לפני; בעיניו עמדו דמעות מרות; נוגות הניע בראשו הזקן, הכבד מזוקן, וכאילו רצה להגיד: „האמנם ראוי אני לכך?" רצה להגיד ולא יכל, ורק כרע, נפל על ברכיו בקול בכי ונדמה שלורד ברום הזדרז שנית לכסות אותו ולרמוז לריגבי כי ישאהו מזה, כי ימהר לשאת אותו אל בית־הקברות בטרם תספיק דעת העם הנפחד להצטלל, בטרם יקום בו רוח לנזוף באוון בעד כל מה שהיה כה יקר ללבו וקדוש וגם בעד זה שהאריך לחיות, גזל מחייהם של אחרים, תפס מקום מיותר ליד הכירים. אכן, יש לחשוב את אוון לבן־גילו של ולינגטון,[1] זה סמל אי־היכולת הנעלה בשעת־שלום.

1) ולינגטון, מפקד מפורסם בצבא אנגליה.

„למרות כל שגיאותיו, גאותו וירידתו, ראוי אוון להכרתנו". — האם אין די לו בזאת?

ואולם, מדוע נוח לנו יותר מגדופיו של איזה כהן דתי מאוקספורד, מוינצסטר או ציצ׳סטר מאשר לשמוע הודאה והכרה זו? אין זאת, כי אם בגלל אשר שם אנו מרגישים את הצד הנוגע בדבר, את האמונה אשר העליבוה וכאן לפנינו רק חוסר־פניה דל, חוסר־פניה לא בפי אחד־העם, כי אם בפי שופט ממדרגה נמוכה ביותר. המשטרה הממונה על הנמוסים מסוגלת לשפוט יפה על מעלליו של אדם הולל סתם, אך לא על מעשי איש כמִירַבּוֹ או כפוקס. באַמַת־מדה מתקפלת נקל לָמֹד בדיוק רב חתיכות־בד, אך לא נוח כלל וכלל להעריך לפיה את מרחבי־הכוכבים.

אפשר מאד, כי בכדי לשפוט נכון על ענינים, שאינם נתונים לעיני המשטרה או להוכחה אריתמטית, נחוצה יותר פניה מרדיפה אחרי הצדק. הנגיעה־בדבר היא לא רק מעוֹרֶרת בלבד, היא גם מעמיקה את החדירה לתוך מהות־הדבר, מקיפה אותו באש העצורה בה.

נַסו את אחד הקפדנים שבבית־ספר, — אם רק מטבעו לא חונן בחוש ליופי, — נַסו ותנו לו לנתח כל ספר שתרצו, את פאוסט או את הַמלֶט, ותראו עד מה יְדַל „בן המלך השמן מדַנְיָה", ממועך בידי אחד הגימנזיסטים הפרשנים. כבן־נֹח יראה לפניכם, חסר־בושה, את עֶריתן ומגרעותיהן של דרמות אלו, הלוקחות לבבות זה דור אחרי דור.

אין בעולם דבר נשגב, אין דבר שבשירה, אשר יוכל לעמוד בפני משפט לא טפשי, אך גם לא נבון, בפני משפט רגיל של חכמת־החיים השגורה. היטיבו הצרפתים להביע זאת בפתגמם הקולע: „אין איש גדול בעיני עבד־בית".

„עני כי יזדמן לו סוס, — חוזר המבקר ב„השקפה הוֶסטמִינסטֶרִית" על משל־ההמונים, — יפליג עליו עד למעון הרוחות... מטבע הדברים הוא, כי An ex linen-draper (מי שהיה משרת בחנות לסחורות־ארג. בטוי זה נשנה בפי המבקר פעמים אחדות) שקם ויהי לפתע (יושם־נא אל לב: לאחרי עשרים שנה של עבודה בלי לאות ולאחרי נצחונות כבירים) לאיש־המעלה, רֵע לדוכסים ולמיניסטרים, — כי איש כזה ירום לבבו עד להעשות מגוחך, מאין הרגשה יתרה של מתינות, מאין דעה מיושבת ביותר". Ex linen-draper זה רם לבבו כל כך עד שכפר־מגוריו נעשה צר לו. תקף אותו רצון לשנות סדרי־עולם; הודות לשאיפותיו אלה נתדלדל, לא ראה ברכה בשום דבר ורק לעג העטה על עצמו.

ולא רק זה בלבד. לו הטיף אוון רק למהפכה כלכלית היו סולחים לו שגעון זה בארץ הקלסית של השגעון. עדים לזה ישמשו לנו המיניסטרים וראשי־הדת, ועדי־הפרלמנט וכנוסי־הפבריקנטים, שהיו באים כלם לשאול בעצתו. הצלחתו של New Lanark עוררה את כל הלבבות. שום איש מדיני, שום מלומד לא היה עוזב את אנגליה טרם יסע לבקר את אוון. המוני־עם מלאו את הפרוזדורים

והמבואות שליד אותם האולמים, בהם נשא אוון את מדברותיו. ואולם אוון, הודות לעזותו, בטל בבת אחת, במשך רבע שעה, את כל פרסומו הכביר, שהיה מיוסד על אי־הבנה לדבריו; מכיון שכך, קם והעמיד דגש באות הדרושה, באות המסוכנת ביותר.

הדבר קרה בעשרים ואחד לאוגוסט שנת 1817. הצבועים הפרוֹטֶסטנטיים, אלה הטרדנים מעלי־הגרה המשעממים ביותר, היו לו לזרא מכבר. אוון היה נמנע, כפי שיכול, מבוא אתם בוכוחים; אך הם הוסיפו להדריך את מנוחתו. אחד האנשים האלה, בשם פיליפס, מין אינ־קביזיטור ובעל בית־חרושת למעשי־כותנה, הגיע עד כדי כך, שבישיבת ועד הפרלמנט — תוך כדי וכוחים בענינים חשובים — פנה פתאום אל אוון, בלי כל קשר עם המדובר, ויחל להלאות אותו, חוקר ודורש: במה אוון מאמין ובמה אין הוא מאמין?

במקום להשיב לאיש־הכותנה בלהטי־לשון דקים, מעין תשובותיו של פאוסט לגרטכן, מצא אוון, ex linen-draper זה, לטוב לו, לענות ממרום־הבמה, לפני קהל עצום, באספת־עם, אשר הועדה באנגליה, בלונדון, בסיטי, ב־London Taverns! פה, מעבר מזה של טֶמפל־בַּר[1], על יד הכפה הקתדרלית המכנסת תחתה את העיר הישנה[1], בתוך עצם התהו ובהו, לעיני וייט־הול[1] ובית־הכנסת הקתדרלי המפואר[1],—עמד והודיע בקול רם ובפשטות גמורה,

[1]) כל אלה — מקומות מרכזיים בלונדון.

לאמור: „הבלי־האדיקות הפכו את האדם לחיה רפת־כוח ונואלת, לקנאי חסר־דעת, לצבוע ומתחסד. במקום ששולטים מושגי־דת שכאלה, — גמר אוון את דב־יו, — לא רק שאין יכולת לסדר את הכפרים המשותפים, אשר הוא שואף אליהם,—במקום כזה אף גן־העדן עצמו יחדל מהיות גן־עדן".

כל כך היה אוון בטוח, שצעד „מטורף" זה היה מצדו מעשה־ישרנות, מעשה שליח־אמונה, מסקנה הכרחית מתורתו; כל כך האמין שטהרתו וגלוי־לבו, כל פרשת־חייו, חיבוהו להודיע קבל־עם את דעתו — עד כי שלשים וחמש שנים לאחר זה עוד כתב: „זה היום הכי נעלה בחיי, אני מלאתי חובתי!"

חוטא שאינו חוזר בתשובה היה האיש הזה! על כן גם שָלם לו כגמולו!

„את אוון לא קרעו לגזרים, מספרת לנו „ההשקפה הוסטמינסטרית". זמן הנקמה בידים, בשל עניני־דת, כבר עבר. ואולם גם עד היום לא יְנֻקֶה האיש,—יהי מי שיהיה — אשר יבא לחלל את המשפטים הקדומים היקרים לנו!"

ואמנם, נכון הדבר. הכמרים האנגלים אינם משתמשים כיום באמצעים חירורגיים, אולם מכלי־ענוי אחרים, רוחניים יותר, לא ימנעו. „מן הרגע ההוא, מספר מחבר המאמר, העטה אוון על עצמו את חמתם הגדולה של כוהני־הדת והחל ממיטינג זה נפתחת השורה הארוכה של מפלותיו, שעשו למגוחכות את ארבעים שנות־חייו האחרונות.

He was not a martyr, but he was an autlaw!" („הוא לא היה קדוש, כי אם מפר חוקי־").

אך, רב לי. את הגליון של Westminster Review אפשר כבר להניח הצדה; אסיר־תודה אני לו. הוא העלה על לבי את הזקן וגם את הסביבה שבתוכה היה חי. נפנה עתה אל הענין, כלומר, אל אוון עצמו ואל תורתו.

רק הערה אחת אוסיף ברגע הפרדי מעל המבקר הבלתי משוחד ומעל ביוגרף שני של אוון, אף הוא בלתי משוחד, פחות קשה במשפטיו. אך מדבר בחשיבות לא מצערה כראשון. למרות מה שמטבעי אין אני אדם המקנא באחרים, — הפעם אני מקנא בהם בלב מלא. מחיר יקר הייתי נכון לשלם בעד זו הכרת־היתרון השאננה שבדבריהם, בעד זו הנאת־המרגוע שהם שואפים מעצמם ומהבנתם, בעד זו נטית־החסד, המתכונת תמיד לצדק והמובעת—עתים מתוך ותור ועתים מתוך לגלוג קל.

מה רבה השלוה אשר יביא לנפשם בטחון מלא זה בידיעותיהם ובהכרתם כי עולים הם על אוון גם בחכמה וגם במעשה, כי לו נתן להם ממרצו והונו לא היו עושים מעשי־־שטות כמוהו, כי אם מגיעים להיות עשירים כרוטשילד ומיניסטרים כפלמרסטון.

.II

ר. אוון קרא לאחד ממאמריו, שבהם הוא מרצה את שטתו, בשם „An attempt to change this lunatic asylum

into a rational world" (נסיון להפוך את בית המשוגעים הזה לעולם רציונלי).

לרגלי שם זה מספר אחד מכותבי תולדותיו של אוון מעשה בהולה־רוח אחד, עצור בבית־חולים, שהיה אומר: „כל העולם מוצא אותי לקוי־בדעת ואף אני רואה כן את העולם כולו; כל האסון הוא בזה שהם המרובים".

זה יכול לשמש מלואים לכנוי־ספרו של אוון ולהאיר באור מבליט את הכל. בטוחים אנו, כי ביוגרף זה לא ירד לעומק השואתו ולא השיג עד כמה היא מרבה לתפוס ומרחיקה לקלוע. הוא רצה רק לרמוז לנו, כי אוון היה מטורף ואין אנו באים בזה להתוכח עמו... אך על יסוד־מה הוא חושב את העולם כולו לבר־דעת — את זה אין אנו משיגים.

כי אם, אמנם, יש צד־אמת בדבר, שאוון היה מטורף בדעתו, הרי אין זה משום שהעולם חשבהו כן והוא שלם לעולם באותה מטבע, כי אם משום שלאחרי הכּירו יפה כי חי הוא בבית משוגעים, מוקף חולים—הוסיף, בכל זאת, לדבר אליהם, במשך ששים שנה, כדבר אל נכונים ברוח.

למספר החולים אין כאן ערך ממשי. לא מַרבית הקולות ישאב השכל את הצדָקתו, כי אם מתוך ההגיון הקובע חוק לעצמו. נניח, כי כל אנגליה תהיה בטוחה שמדיום פלוני או אלמוני בא בשיח את רוחות־המתים ורק פַּרְדַי[1]) לבדו יאמר שָׁוא לזה, — הרי גם האמת וגם

[1]) פַּרְדַי — מלומד אנגלי.

השכל יהיו לצדו ולא לצדם של כל אוכלסי־אנגליה. יתר על כן, אם אפילו פְּרְדֵי לא יבא להכחישם, גם אז — האמת, בתור מְכֻּרת, לא תהיה קימת כלל; ואולם השטות שהודה בה כל העם פה אחד, — לא תחדל מהיות שטות.

המרובים, שעליהם התאונן החולה, אינם נוראים בזה שהם חכמים או טפשים, צודקים או בלתי־צודקים, שרויים בשקר או נושאי־אמת, כי אם בזה שהם התקיפים ועל כן גם מפתחות בית־החולים בידיהם.

מושג הכוח אינו מכיל בקרבו, בתור תנאי הכרחי, את התבונה, להפך, יותר שהוא משולל בינה — פחות הוא נתן להכָּבש; יותר שהוא עִוֵר — יותר הוא נורא. מאדם לקוי בדעתו אפשר להנצל; מעדר זאבים מטורפים יותר קשה להמלט; אך בפני התפרצות ללא־שחר של כוח־איתנים — אנוס האדם לאסוף ידיו ולהכנע.

מעללו של אוון שהטיל זועה באנגליה של שנת 1817, לא היה מפליא את ארץ מולדתם של וַניני[1] ויורְדָנו ברונו[2] בשנת 1617; לא היה מעיר התמרמרות באשכנז או בצרפת בשנת 1717. ואילו אנגליה, גם יובל שנים לאחר המעשה, אין היא נזכרת בו אלא מתוך התרגזות. אפשר כי בהישפניה היו הנזירים מעוררים נגדו את האספסוף או שפקידי האינקביזיציה היו כולאים אותו בבית הסוהר, גם

1) וניני — פילוסוף איטלקי, חי 1585—1619. 2) יורדנו ברונו — נזיר איטלקי ופילוסוף. חי 1600 — 1548. נדד בארצות אירופה והטיף לחרות המחשבה, נתפס ברומא בשנת 1600 והועלה על המוקד.

שורפים אותו על המוקד; ואולם אותו חלק הצבור שלמד כבר להיות אנושי, היה עומד לצדו...

גֶטֶה או פיכטֶה, קַנט או שִילֶר, הוּמבולד בימינו אלה ולֶסִינג לפני מאה שנה, — האם כל אלה העלימו על דעותיהם, האם היו מסוגלים למעל הזה: ששת ימים להטיף באקדמיות ובספרים את תורת הפילוסופיה שלהם ובשביעי — להקשיב, מעשה חנפים, לדרשת־הכוהן ולהתעות את ההמונים, la plebe, ביראת־שמים נוצרית?

וכך גם בצרפת: ווֹלטֶר כרוסו, דִידְרוֹ כאנציקלוֹפֶדִיסְטִים כולם, תלמידיהם של בֵּיש וקַבַּנִיס כלַפְּלַס וכקוֹנְט, — לא העמידו פנים של אוּלְטרָמוֹנְטַנִים[1], לא השתחוו ביראת־הכבוד לפני „המשפטים הקדומים היקרים״ ובכל אלה — לא נגרע אף כקוצו של יוד מכבודם וערכם.

ארצות־היבשה המשֻעבדות במובן פוליטי, עולות ברוחן החפשי על אנגליה; חוג הרעיונות והספקות, המתהלכים שם, הוא נרחב יותר; כבר הסכינו אליו. והחברה אינה מזדעזעת מפחד או חֵמָה למראה האדם החפשי ברוחו —

Wenn er die Kette bricht

בְקוּמוֹ לשַבֵּר את כְּבָלָיו.

אנשי־היַבֶּשֶת הם חסרי־אונים בפני השלטון; הם נושאים את ס ב ל הכבלים אך כַּבֵּד לא יכבדו אותם. חרות האיש האנגלי צפונה יותר במוסדות מאשר בו גופו, מאשר

1) אולטרמונטנים — המצדדים בהרחבת שלטונו של האפיפיור.

בנשמתו; משכן־חרותו הוא ב־Common law [1], ב־Habeas corpus [2] אך לא בצורת מחשבותיו. בפני משפט קדום של החברה מרכין הבְּריטי הגאה את ראשו, בלי כל תלונה, במראה־פנים של הוגה־כבוד. מובן מאליו, כי בכל מקום שבני אדם נחתים – שם גם שקר והתחפשות; אך לא בכל מקום יחָשב גלוי־לב לעוון; לא בכל מקום אין מבדילים בין דעה של הוגה, המובעת באומץ־לב, ובין נבול־פה של אשה זונה המתהללת בקלונה; לא בכל מקום מרימים את הצביעות עד למדרגת צדקה חברתית, שהכל מצווים עליה *).

אין לכחש, גם דוד יום [3], גם גִבּוֹן [4] לא טפלו על עצמם כל אמונות מסתוריות. ואולם, אנגליה אשר שמעה את דברי אוון בשנת 1817 היתה אחרת גם בזמן וגם ב ע ו מֶ ק. אחוז ההבנה נתרחב ויצא מן ההוג המוגבל של קומץ־בחירים, זַר אנשי־יחש, משכילים וסופרים. אבל, במשך

---

1) Common law — מושג משפטי באנגליה: מנהג שנתפשט מקבל תוקף־חוק. 2) Habeas Corpus — אף הוא מישג משפטי. פרושו: ארון אתה לנפשך. החוק הכלול במושג זה נותן לשחרר את הנאשם בערבות. 3) ד״ר יום—פילוסוף והיסטוריון אנגלי. חי: 1711—1776. 4) גבון, היסטוריון אנגלי. חי: 1787—1794.

---

*) בשנה זו (שנת הכתב הספר.—המתרגם) סרב שופט השלום מטפל לקבל עדות אשה אחת מרוצרל, בגלל אשר נמנעה מלהשבע בנוסח המקובל, בטענה שאין היא מאמינה בעונשין שבעולם הבא. פרילונה (בן ידידם המפורסם של בירון ושלי) שאל ביום שנים עשר לפברואר, בעת ישיבת הפרלמנט, את המיניסטר לעניני־הפנים, מה הן התקנות שהוא אומר לתקן בכדי למנוע להבא מהיות עדים כאלה. המיניסטר השיב: שום תקנות. מקרים כאלה היו רבים.

חמש־עשרה שנה, בערך, הלא היתה כלואה בתא בית־הסוהר, סוגרת ומסוגרת בידי נפוליאון. דבר זה השפיע עליה בשני כוונים. מצד אחד הוצאה מתוך זרם האידיאות ומצד שני העמידו החיים בשורה הראשונה רוב עצום של בעלי־בתים, Conglomerated mediocrity (ערב רב של בינוניות) כפי שכִּנוּ אצל סְטוּאַרט מִיל.[1]) אנשים כבירון וכשלי משוטטים באנגליה החדשה כבני־נכר: הראשון מתחנן לרוח כי ישאהו הרחק־הרחק למקום שהוא ורק לא אל ארץ־מכורתו. מאת השני גוזלים השופטים — בעזרת משפחתו המטורפת מרוב קנאות דתית — את בניו, בעד חטא כפירתו באלהים.

וכך ראינו, שהאיבה לאוון אינה נותנת כל זכות לִפְסוק משפט על תורתו, אם כוזבת היא או נכונה; איבה זו נותנת רק מושג על הבערות, על העדר החופש המוסרי באנגליה, בעיקר באותה שִׁכְבָה ההולכת לשמוע במיטינגים וכותבת מאמרים קלים בעתונות.

במובן־הכמות אין כוח־השכל יפה. תמיד אנוס יהיה להכנע. אם למשקל — הרי הוא החלש. כנוגה הצפוני ישלח אורו עד למרחוק והוא — כמעט שאיננו במציאות. השכל — זו היא ההתאמצות האחרונה, זה שיא־ההר, אשר לעתים רחוקות תגיע עָדָיו ההתפתחות, ועל כן חסון הוא כשהוא לעצמו, אם כי לא יעמוד בפני האגרוף. השכל, במובן ההַכָּרָה, יכול גם שלא להמצא כלל על פני כדור

1) קְזִ'ון סטוארט מיל — פילוסוף וחכם במקצוע הכלכלה המדינית. חי: 1873 — 1806.

העולם. כרך הנולד הוא—לעמת הררי־האלפים, אלה הזקנים המכובדים, עדי ועושי המהפכות הגיאולוגיות. בטבע אשר לפני תקופת־האדם ואשר בקרבת תקופה זאת אין שכל ואין כְּסָלָה, כי אם – הכרח של תנאים, יחסים ותוצאות בלבד. רק מתוך מבט־החלב של בעל־החי מציץ השכל הצצה דלוחה, בפעם הראשונה. לאט־לאט הוא הולך וגובר, יוצא מתקופת־ילדותו ומתנהל לפי חיי־העדר, לפי חיי־המשפחה של המין האנושי. השאיפה להגיע מתוך האינסטינקט אל השכל—מופיעה תמיד עם בוא הרגשת השובע והבטחון. מטעם זה, כל שעה שנבדוק את משפחת־האדם – נראנה בהתאמצות זו להתפרץ אל השכל מתחת לשלטון־החושך. הדרכים אינן מסומנות מראש; יש צורך לכבוש אותן; ההיסטוריה, דוגמת אחת הפואימות של אריוסטו[1], נִשאת בדרכה בלי מגמה קבועה, מפזרת פה ושם עשרות מאורעות, פונה לכאן ולכאן,—אחוזה אותו חוסר־המרגוע הנסער, הממלא ללא טעם את לב־הקוף והנעדר כמעט לגמרי אצל בעלי־החי הנמוכים ביותר, אלה שבעי הרצון שבממלכת־החי.

מובן מאליו, כי בבטוי Lunatic asylum (בית־המשוגעים) השתמש אוון רק Comme une maniere de dire – דרך משל. המדינות אינן בתים לאנשים שיצאו מדעתם, כי אם בתים בשביל אלה **שטרם נכנסו לדעת**. אם כי, למעשה, אין נפקא מינה והיתה לו רשות להשתמש בבטוי זה... מבלי שישגה. רעל או אֵש בידי ילד הם

1) אריוסטו — משורר איטלקי. חי: 1474—1553.

נוראים כאשר בידי מטורף בן־שלושים. ההבדל כאן הוא בזה, שהעדר־הדעת אצל האחד — הוא מצב פתולוגי, ואצל השני — הוא מדרגה של התפתחות, מצב עֻבָּרִי. בשבְלול־הַצָּדָף [1]) אנו רואים התפתחות של אורגניזמוס באותה תקופה, כשבעל־החי אין לו עדין רגלים. בעצם הרי הוא כקטֵע, ובכל זאת אינו דומה כלל לבעל־חי שרגליו נִקְטְעו. לנו ידוע (השבלול אינו יודע מזה), כי בתנאים נוחים תגיע ההתאמצות האורגנית עד כדי רכישת רגלים, גם כנפים; ועל כן אנו רואים את יצורֵי־הרכיכָה הבלתי־מפותחים כראות אחד מגַלֵי־השטף העולים וגוֹאים, — בעוד שיצור שהוטל בו מום הוא בעינינו כשב ונסוג לתוך ים־התֹהו ואינו אלא אחת מצורות המות, אחת מצורות הגסיסה.

כשהגיע אוון לַדעה, כי נוח לו פי אלף לאורגניזמוס שתהיינה לו רגלים, ידים וכנפים מִשֶׁיָנוּם כל ימיו בתוך הצדף; כיון שהבין, כי מְחַלקי־הגוף הדלים והקימים כבר אפשר יהיה לְפַתֵּח גַפַּיִם אלה, — נתלהב כל כך, שקם פתאום להטיף לשבלולים כי יקחו עמם את צדפיהם וילכו אחריו. השבלולים ראו בזה פגיעה בכבודם ויחשבוהו לאַנטי־רכיכה, כלומר: לפוגע במוסר חיי־הצדפים. מיד נִדוּהו.

...„אפיו של האדם נקבע במדה ממשית על ידי התנאים המקיפים אותו. והלא נקל כל כך לסדר תנאים אלה באופן שישמשו להתפתחות טובה ביותר של הכשרונות

1) שבלול־הצדף — Auster, устрица.

השכליים והמעשיים ועם זה — לשמור על הגוָנים המרובים של כל אישיות ואישיות, בהתאם לרבוי־ההבדלים שבטבע הפיסִי והשכלי." —

כל זה מובן מאד ורק בעל תפיסה מטומטמת, מיוחדת במינה, עלול לחלוק על הנחה זו של אוון. אך — יושם נא אל לב — אין גם איש שחולק עליה. ההסתמכות ברוב אינה ראָיה אלא כפִיָה בלבד; הטענה, כי הדבר נמצא בנגוד למוסריות או בנגוד לדת מסורתית זו או אחרת, — אף היא איננה בגדר הוכחה. לכל הגרוע, יש בתשובות כאלה רק בכדי להוכיח את הסתירה שבין אמת למוסריות, את התועלת שבשקר ואת ההפסד הכרוך באמת. ואולם האמת לא תתיצב לפני משפט שכזה, לא באלה תבחן.

מקום־התורפה של אוון איננו בעיקרי־תורתו הפשוטים הברורים, כי אם בזה שהעלה על דעתו כי יֵקל לחברה להבין את אמתו הפשוטה. כיון שחשב כך, נסתבך במשגֶה קדוש זה של אהבה מהולה בקוצר־רוח, משגה שהטעָה את כל מתקני־העולם ומבשרי־המהפכות.

קוצר־ההשגה הכרוני אינו כלול אלא בזה, שבני־אדם — בהשפעת שבירת־קרני־האור שבהיסטוריה והודות לכל מיני גורמים מוסריים — מבינים, פחות מכל, את הפשוט; תחת זאת מוכנים הם להאמין — בעיקר: להאמין כי מבינים הם — לדברים מרכבים ובלתי מובנים כלל, רק משום שאלה הם דברים שבמסורת, שבמצוה מלומדה,

דברים המתאימים לדמיון הילדותי... „פשוט וקל!" אך האם תמיד הם אלה שמות נרדפים? אין ספק כי הרבה יותר פשוט לנשום באויר מאשר במים, אבל בשביל זה נחוצה ריאה; אך, כיצד תתפתח ריאה אצל דגים, הזקוקים למכשיר־נשימה מורכב, בכדי להוציא מעט חמצן מתוך המים. מקום־ישיבתם מונע מהם זאת, אין הוא מעורר בהם גם את הצורך לפִתּוּחַ־ריאה. יותר מדי סביבתם מְעֻבָּה והרכבתה אחרת מזו של האויר. הצפיפות המוסרית, הספירה שגדלה את שומעי אונן, חיבה גם אצלם מציאות מיני זימים רוחניים. הנשימה בספירה צחה ונדירה יותר — עלולה היתה להסב כאב וגועל.

ואל ידמה הקורא, כי נִתַּן פה רק משל חיצוני. יש כאן הֶקֵש של הופעות שוות בגילים שונים ובשכבות שונות.

נקל להבין... נקל לתקן! נקל — למי? האם לאותו ההמון הממלא עד לדוחק את אולם־התיכון של ארמון־הבדולח¹) בכדי לשמוע בצמאון, מתוך מחיאות כפים, לדרשה של אחד המטיפים התפלים מימי הבינים — שנתגלגל בדרך לא מובנת לי עד לדורנו — העומד ומבטיח לֶהמון עונשים מן השמים וצרות עֲלֵי ארץ, בלשון המונית — כלשון הנזיר הקַפּוּצִינִי שב־ Wallensteins Lager לשילֶר?

לא, לאלה אין הדבר נקל!

בני אדם מוּתרים על חלק מרכושם ומרצונם

1) ארמון מפורסם בלונדון, משמש לתערוכות, לנשפי זמרה לאספות וכרומה.

משתעבדים לכל מיני שלטונות ולדרישותיהם, מזינים המוני־המונים, בונים בתי־דין ובתי־סוהר, מיראים בתליה. סוף דבר, שואפים הם לכך, שבכל אשר יפנה איש — יראה לפני עיניו את התלין מחזיק חבל ומוכן לחרוץ הכל. כונת כל זה היא, לשמור על הבטחון החברתי ולהגן עליו מפני יצרים פראיים והתנקשויות־פשע, לבלום, באופן שהוא, בתוך אפיק חיי־החברה את השאיפות הבלתי־מרוסנות להתפרץ מתוך אפיק זה.

והנה מופיע אדם משונה המודיע בפשטות גלויה, ועוד במין תמימות מכעיסה, כי כל זה הבל, כי בן־האדם אינו פושע כלל, כי לא פושע יולד, כי אין הוא אחראי בעד מעשיו יותר משאר בעלי־חי וכמותם אין הוא טעון משפט, ורק זקוק הוא מאד לחנוך. ולא עוד, אלא שהוא מכריז בפומבי, במעמד שופטים וכמרים, כי לא האדם הוא היוצר בעצמו את אפיו; כי די להעמיד אותו מיום הולדו בתנאים כאלה שלא יכריחו אותו להיות רמאי — והוא יהיה כאחד האדם, טוב וישר. במצב הקים כעת — החברה היא המביאה אותו, הודות לסדריה הנואלים, לידי פשע, ובכל זאת עונשים בני האדם לא את סדרי־החברה כי אם את הפרט.

ואת כל אלה ראה אוון כדברים שקל להבינם?

האם לא ידע, כי יקל לנו לציר בדמיוננו חתול שנתלה בעוון השמדת־עכברים או כלב שקבל ענק־כבוד לפרס בעד חריצותו היתרה בתפיסת ארנבת מתחמקת,

מאשר לתאר לנו ילד מפוטר מעונש בעד מעשה־משובה ילדותי, ולא כל שכן פושע שנסלח לו. קשה מאד להשלים את הרעיון, כי תועבה וסכלות היא נקמת החברה כלה בפושע; כי מכוער הדבר וללא תועלת לגמול לפושע ברוב־עם, מתוך רוח קרה ובהרגשת בטחון, אותה מדת־הרשע שעשה הוא, מפקיר עצמו לסכנה בהשפעת יצרו. קשה לאין שעור להודות באלה. אין זה לפי כח הזימים שלנו! יותר מדי חריף!

בעקשנות הפחדנית של ההמונים, בשמירתם המטומטמת על הישן, בסרוב משמרותי זה לזוז מן המקום, אנו מרגישים מעין העלאת זכרון כהה: שהתליה, עונש־המות, אימת־השלטון ובית־הדין הפלילי הצעידו לפנים את העולם צעדים כבירים קדימה; שהם שמשו מדרגות נשאות למעלה, Errungenschaften, כבושים אדירים, מעלות, בהן עלו האנשים — מתוך התאמצות־לא־אנוש — אל חיי השלוה! שאלה היו סירות־גומא שחתרו בהן מבלי ידיעת הדרך אל מקלט־חוף, להנפש בו מעמל ההתאבקות את כחות־התהו, לנוח ממלאכת־דמים ומיגיע־עצבון, ליהנות, באין מחריד, מן הפנאי ומן הבטלה הקדושה, שהם התנאים הראשונים להתקדמות ולחרות, לאמנות ולתבונה!

בכדי להבטיח להם את המרגעה, שרכשו במחיר יקר כל־כך, מלאו בני האדם את חופיהם בכל מיני מפלצות.

השבט המנצח היה משעבד, כמובן, את השבט המנוצח ושאב מעבדותו של זה את חופשתו הוא, כלומר,

את התפתחותו. אכן, מן העבדות—ראשית למדינה, להשכלה ולחרות־האדם. חוש הקיום העצמי הביא לידי חוקים אכזריים, הדמיון ההולל סִים ושכלל.

אם נשחרר את האשיות השונות ששמשו אבני־פנה לבנין המדינות מכל הסבל הדמיוני, הילדותי, השיך לגיל, נעמיד את כל אחת מהן על יסודה העיקרי, — נראה שיסוד זה אחד הוא תמיד, שוה לכל מדינה. התפאורות והצורות מתחלפות, אמנם, אך עיקרי־היסודות אינם משתנים.

התעללותו של מלך חי על צידו באפריקה, הממית בעצם ידיו את הפושע, אינה רחוקה כל כך מהתעללותו של השופט המוסר את זכות־הרצח לאחר. הצד השוה בהם הוא זה, שגם השופט מלֻבש אדרת־השרד, מעוטר הפאה הנכרית הלבנה ונושא־הנוצה מאחורי אזנו, גם המלך האפריקני העירום והשחור משחור,—שניהם בטוחים, בלי כל פקפוק, כי מעשם בא אך להצלת־החברה וכי לא רק זכותם היא להמית אנשים במקרים ידועים, כי אם גם חובתם הקדושה היא.

מחוץ לפחד־הרצון, זה הפחד אשר לילדים, בהתחילם לצעוד בלי עזרת־מושכות; מחוץ להתרגלות אל משענים אלה הטבולים בזעה וָדם, אל כלי־שִיט אלה, אל תבות־ההצלה הזוכרות לא יום אחד שחור, שעבר על העמים השרויים בתוכן, — מחוץ לאלה יש עוד עמודי־מִסְעָד חזקים התומכים בבנין הרעוע. בערות ההמונים שלא למדו להבין מצד אחד, ומצד שני, הפחד שמקורו בדאגה לבצע, —

אלה השנים יעצרו עוד לימים רבים את הסדר הישן. מעמדות־המשכילים נכונים בעצמם, בנגוד להכרתם הפנימית, להלך על פני החבל ובלבד שלא יורידו מעליו את ההמון.

אכן, באמת, יש חשש־סכנה בדבר.

כי שונה לוח־השָנים אשר מלמעלה מזה אשר מלמטה. מלמעלה שולטת המאה התשע־עשרה ומלמטה, אולי, החמש־עשרה; ואף זו לא בדרגה האחרונה שמלמטה, — כי שם עדין משוטטים שבטי־הוֹטֶנטוטים וקַפְרים מכל הצבעים, הגזעים והאקלימים.

אם באמת נבוא להרהר מעט על זו הציביליזציה, שבקרקעיתה שוקעת קוּבַּעַת אנשים מנודים ומצורעים מאספסוף־לונדון, אנשים שנטו בחצי הדרך ושבו למצב של קופים, בה בשעה שבפסגותיה פורחים, דמות אַצְטֶקִים[1] צנומי־גוף, אנשי־אריסטוקרטיה מכל המינים, — אין ספק, כי ראשנו יסתחרר. תארו לכם בֵּיבָר זה, פתוח לחפשי, בלא כנסית־דת, בלא אינקביזיציה ובית־דין.

מה שאוון ראה שקר, כלומר, אמת שבָלתה, במשגבי הדורות של חכמת־המשפטים, — זה מובן; ואולם בשעה שבא, על יסוד זה, לדרוש מהם כי יכנעו, שכח כנראה את חיל־המשמר המגן על החומה. אין בעולם דבר יותר עקשני מגוף־פגר. אפשר לדרוך עליו, לנתחו נתחים־נתחים, אך בשום אופן אין להוכיח לו הוכחה־שהיא.

1) אצטקים — שבט מפותח, בעל תרבות גבוהה ששמר בכל זאת על מנהגו להקריב בני־אדם לאלהיו.

השאלה, שאליה הגענו על ידי כך, היא לא בזה אם צדק ר. אוון אם לאו. השאלה היא, אם יש בכלל מקום לדעת הנבונה ולחרות המוסרית אצל סדר־חיים מדינתי?

ההיסטוריה מלמדת אותנו, כי החברות מגיעות תמיד לשלטון עצמי נבון. היא גם מעידה, כי הן מוסיפות גם אז להיות בשעבודן המוסרי. קשה להגיד אם נתנו שאלות אלה להפתר. לא על נקלה תפתרנה, ביחוד, לא על ידי אהבה לאנשים בלבד ולא על ידי שאר רגשות חמים ונאצלים.

בכל ספירות־החיים אנו נתקלים בסתירות בלתי נפתרות אלו: אלו הן אַסִימְפּטוֹטוֹת השואפות לנצח אל ההִפֶּרְבּוֹלָה שלהן ועדֶיהָ לא תגענה לעולם[1]; אלה הם סופי־קצוות, שביניהם יתנועעו החיים, עולים ויורדים ומגיעים עתים אל החוף האחד ועתים עד לשני.

בהופעה זו של אנשים, המוחים נגד שעבוד־החברה ושעבוד ההכרה שבנפש, — אין חדש. אנשים אלה היו מופיעים תמיד, בתור מוכיחים ונביאים, בכל התרבויות הבשֵלות, ביחוד לימי זקנתן. זו היא מדרגה שאין למעלה הימנה, אישיות התופסת את המְרֻבֶּה, תופעה יוצאת מן הכלל ויחידה במינה, דוגמת גאון, דוגמת יופי או קול נפלא. הנסיון אינו מוכיח שהאוטופיות של אנשים אלה עלולות להתגשם בחיים.

---

1) בהנדסה, בתורת הקוים, ידוע: ההִפֶּרְבּוֹלָה שואפת אל אַסִימְפּטוֹטוֹת שלה ולעולם אינה נוגעת בהן (ההִפֶּרְבּוֹלָה והאַסִימְפּטוֹטוֹת נפגשות באין־סוף).

לעינינו מופת מבהיל. משחר חייו של המין האנושי ועד ליום הזה לא היתה עוד הזדמנות כזאת של תנאים מאושרים להתפתחות חפשיה ונבונה של מדינה, כפי שהיתה באמריקה הצפונית. כל מה שעלול להפריע, על קרקע היסטורי מדולדל או על קרקע שלא עֻבַּד עדין כל עיקר, חסר כאן. תורת החושבים הגדולים והמהפכנים מן המאה השמנה עשרה בלי הצבאיות הצרפתית, ה-Common law האנגלי בלי ההתבדלות למפלגות, הונחו ביסוד הוי־מדינתם. האם לא די באלה? התגשמו כל חלומותיה של אירופה הזקנה: רפובליקה, דימוקרטיה, פדרציה, שלטון עצמי של כל חבל קטן שבקטנים ואת כל אלה אֶחד איך־שהוא מֵזָח ממשלתי כללי, ענוב עניבה רפה בתָוך.

ומה היה בסופם של כל אלה?

החברה, הרוב תפס את שלטון הדיקטטורה והמשטרה בידיו; העם שהכריז, שמונים שנה לפני זה, על „זכויות האדם", מתפַלֵג בגלל „הזכות להלקות". הרדיפות והנגישות בעד אופן המחשבה והדבור במדינות־הברית הדרומיות, שרשמו על דגליהן את המלה ע ב ד ו ת, אינן נופלות בכעורן ממעשיהם של המלך הניאפוליטני והאימפרטור הוינאי.

במדינות־הברית הצפוניות לא העלתה „העבדות" למדרגת קדושה דתית; אך נקל לשער את מדרגת ההשכלה וחופש הדעות בארץ זאת, המניחה את פנקסי־החשבונות רק בשביל להשתעשע בשלחנות־פלא מסתובבים או ברוחות

דופקים, בארץ העוצרת בתוכה את כל אי־הסבלנות של הקבְּקָרים והפוריטנים!

אותם הדברים, בצורות נוחות קצת מאלה, אנו רואים באנגליה ובשוֶדיה. במדה שהארץ היא יותר חפשיה מהתערבות הממשלה, במדה שזכותה לחופש הדבור והמחשבה מתרחבת,— בה במדה הולכת ופוחתת רוח הסבלנות בהמון ודעת־הקהל נהפכת למין צִינוק; השכן, הקצב מוכר הבשר לשלחנך, החיט התופר לך בגד, הקלוב, העדה, כלם משגיחים עליך בעין צופיה וממלאים תפקיד שוטר־הרובע. האין זאת אומרת, כי רק העם, הבלתי מוכשר לחרות פנימית, מסוגל להגיע למוסדות בני־חורין? או, אפשר, זה בא ללמדנו, כי המדינה מפתחת בלי הרף צרכים ומשאות־נפש, שהגשמתם מעסיקה את כל המוחות הטובים ביותר, ואולם התגשמותם אינה אפשרית בגדר החיים המדינתיים?

אין אנו יודעים פתרון לשאלה זו. אך אין לנו גם הצדקה לראות אותה כנפתרת. עד כה נוהגת ההיסטוריה לפתור אותה בדרך אחת והוגים בודדים ובתוכם ר. אוון— בדרך אחרת. אוון מאמין באמונה האדירה של חושבי המאה השמונה־עשרה (זו שכֻנתה בשם דור־הכפירה), שהאנושיות עומדת כבר בערב החג, בו תעטה את שמלת־הבגרות. ולנו נדמה, כי כל הרועים והמנהיגים, האומנים והאפיטרופסים למיניהם יכולים לאכול ולישון במנוחה ולא לחשוש לנֹעַר. העמים עלולים לדרוש להם כל דברי־שטות שהם, — אך את זכות־הבגרות בדורנו זה לא ידרושו.

עוד רבות בשנים תתהלך האנושיות הדורה במלבושים כמדת־ילד.

הסבות רבות לאין חקר. בכדי שיגיע אדם לבינה ויכיר את עצמו, הוא צריך להיות ענק. אכן, כל כוחות שהם, ולו גם כבירים ביותר, לא יעמדו לפרוץ להם דרך, אם צורת חיי־החברה נסתדרה באופן חלק וחזק כמו ביפּן או בחינָא. מן הרגע הראשון, בו פוקח הילד את עיניו, שכוב בחיק אמו, ועד השעה האחרונה שבה יעצום אותן, שָלֵו, משלים את האלהים ואת קול־נפשו, בטוח כי עוד מעט ויעבירוהו לנוה, בו אין בכי ואנחה, — הכל מתוקן מראש שלא ינסה להרחיב אף מושג אחד פשוט, שלא יתקַל אף ברעיון אחד פשוט וברור. יחד את חלב־אמו הוא סופג לתוכו את האדים המשכּירים; שום רגש אינו נשאר בלתי משֻבש, בלתי מוסר מארחו הטבעי. החנוך בבית הספר ממשיך את אשר החלו בבית. הוא מרחיב את אחיזת־העינים, מחזק אותה בדברי־ספר, הוא נותן באופן למודי תוקף של חוק לבלויים־שבמסורת. הוא מרגיל את הילדים, כי ידעו מבלי להבין וכי יראו שמות של דברים כהגדרות.

מותעה במושגיו, מבולבל ברוב מלים, מאבד האדם את חושו לאמת, את טעמו הטבעי. מה גדול, אפוא, כוח־החושב הדרוש לאדם, בכדי שיחשוד על מציאות עשן מוסרי זה ויתפרץ מתוכו, בראש מסתובב כבר, החוצה, אל מרחב האויר הצלול, זה המשמש בפי הכל מסביב כמפלצת

שמיראים בה! אוון ידע, אמנם, להשיב על זה, כי מטעם זה היה ראשית מעשהו לחדש את פני האדם לא מִיסוּד פַלַנְסְטֶרִים[1] ולא בצורת אִיקַרְיָה[2], כי אם מבית־ספר שקבל לתוכו ילדים מגיל בני־שנתים וגם למטה מזה.

הצדק היה עם אוון. יתר־על־כן, הוא הוכיח בעליל, כי אתו היה הצדק: בפני New Lanark משתתקים כל אויבי־אוון. בכלל, עומד New Lanark ארור זה כעצם בגרון האנשים הרגילים להאשים את הסוציאליזמוס בהזיות ובחוסר־כשרון להגשים דבר־מה למעשה. „מה פעלו קוֹנְסִידֶרַן[3] את בְרֵייסבֶּן[3], מה סופו של מנזר סיטו[3], מה סופם של החיטים בקְלִישִׁי[3] ומה את הבנק העממי של פְרוּדוֹן[3]?" כה יאמֵרו. אולם נגד ההצלחה המזהירה של מפעל New Lanark אין להגיד דבר. מלומדים וציירי ארצות, מיניסטרים ודוכסים, סוחרים ולוֹרְדים, כלם היו יוצאים מאת בית־החנוך, מלאי התפעלות והערצה. היה גם מעשה כזה. רופא הדוכס מקֶנט, אדם ספקן, היה נוהג לדבר על Lanark בבת־צחוק של בטול; הדוכס, ידידו של אוון, יעץ לו שיבקר פעם את New Lanark בעצמו. אותו ערב כתב הרופא אל הדוכס: „את מסירת הדין והחשבון אני מניח עד למחר; כה נרגש אני מכל מה שראו עיני שם, כה נגעו הדברים עד לבי, שאין אני מסוגל עוד לכתוב על זה; פעמים אחדות עלו

1) פלנסטר—עֵדָה ברותו של פוּרְיֶה 2) אִקַרְיָה—אגודת־אחים בשם זה.
3) כל אלה, ובתוכם פרודון, הפילוסוף הצרפתי המפורסם (1809—1865), נסו נסיונות קומוניסטיים וסוציאליסטיים ולא הצליחו.

דמעות בעיני". כאן, במקום הודאה חגיגית זאת, אני שב אליו, אל הזקן שלי. הוא הוכיח, אפוא, את אמתות רעיונו, למעשה,—אתו היה הצדק. נמשיך את דרכנו הלאה.

New Lanark הגיע למרום מצבו הטוב. אוון עבד מבלי לאות. למרות נסיעותיו המרובות ללונדון, למרות נאומיו במיטינגים ובקוריו הבלתי פוסקים אצל כל גדולי אירופה, — הוא מוסיף, באותה האהבה הפעילה, להתעסק בבית ספר וחרושת זה, דואג לשפור מצב הפועלים ומקנה להם את רעיון החיים הקבוצציים. ולפתע פָקע הכל!

ובכן, אפשר יעלה על לבכם, כי אוון פשט את הרגל! אפשר, נפלו ריבות ומדנים בין המורים, והילדים— מרוב פנוק—יצאו לתרבות רעה, ההורים שקעו בשכרות? חלילה וחלילה. בית החרושת עבד על צד היותר טוב; הרוָחים גדלו, הפועלים הלכו ונתעשרו, בית הספר שגשג. אולם, בוקר אחד נכנסו לבית־ספר זה שנים ליצנים, חבושים מגבעות נמוכות ולבושים סורדוטים, תפורים במתכֻון באופן גרוע: שני קְבַקְרים היו אלה, שניהם כאוון עצמו מבעלי New Lanark. הקדירו השנַים את גבות עיניהם למראה הילדים העליזים שאינם מצטערים כלל על חטא־העולם; נזדעזעו לראות את הקטנים בילדים, כשהם מתהלכים בלי מכנסים; הם באו בדרישה להנהיג איזה ספר ללמוד־הדת משלהם. מתחלה השיב אוון על כל זה בצורה גאונית: בעלית־הסִפרה של הרוחים. הקנאות הדתית הרגעה לזמן־מה. כה גדולה היתה סִפרה חטָאה זו. אולם מוסר־הכליות

של הקבקרים נתעורר שוב. ביתר מרץ החלו לדרוש לבל ילמדו את הילדים רקודים וזמרה חולונית, אבל על למוד־הדת הכתתי עמדו בכל תוקף.

אוון שאָצַל למקהלות־זמרה, לרקודים ולהתפתחות ישרה תפקיד חשוב בהנוך, לא הסכים לדרישתם. היו וכוחים ארוכים; הקבקרים נתאזרו הפעם עוז וידרשו להנהיג פרקי־תהלים בלמודים ומיני מכנסים לקטנים, שהתהלכו לבושים בנוסח סקוטלנדי. אוון הבין, כי מסע־הצלב של הקבקרים לא יסתפק בכבוש זה. „אם כן”, — אמר אליהם, — „נהלו אתם בעצמכם; אני מסתלק”.

„הקבקרים”, — מספר לנו כותב דברי־ימיו של אוון, — מיד להכנסם להנהלת New Lanark, החלו מזה שהפחיתו את שכר הפועלים והעלו את שעות־העבודה”.

New Lanark חדל מהיות.

ואל לנו לשכוח שהצלחתו של אוון מגלה לפנינו עוד חדשה נשגבה בהיסטוריה. והיא: שהפועל העני והמדֻכא, המשולל השכלה, המחונך מילדותו לשכרות, לרמאות ולמלחמה את החברה,—מתנגד להכנסת תקונים רק בראשיתם, מתוך אי־אמון, בעיקר; מכיון שהוא נוכח כי השנוי איננו לרעתו, כי אף הוא מובא בחשבון,—מיד הוא נענה, מתחלה כנכנע ואחרי כן, גם מתוך אהבה ואמון.

הסביבה המשמשת מעצור, לא כאן היא.

הֵיינְצֶה, זה עבד־הבית הספרותי של מֶטֶרְניך[1], פנה

1) דיפלומט ומיניספר אוסטרי מפורסם.

פעם, במסבַּת־סעודה בפרנקפורט, אל רוברט אוון:

— נניח כי היית מצליח, — מה היית משיג על ידי־כן?

— הדברים פשוטים מאד, — השיב אוון. היינו מגיעים לידי כך, שכל אחד ואחד היה חי ושבע, מלֻבָּש יפה ומקבל חנוך הגון.

הנה על כן יש ערך של אסון היסטורי לחרבן הכפר הסקוטלנדי הקטן על בית החרושת שבו ועל בית־ספרו. ע״י־המפלת של כפר אוון מעלים על לבנו הרהורים נוגים לא פחות מאותם שעלו על לבו של מַריוס[1] למראה חרבות אחרות; ההבדל הוא בזה, שהגולה הרומאי ישב על קברו של זקן והשב על העולם נוגות, ברוח קֹהֶלֶת; ואנו, גם אנו, יושבים ליד קברו הרענן של תינוק, אשר נוצר לגדולות וקֻפד מטפול גרוע ומפחד, — יושבים וחושבים, כי הַמֵּת יִצְוֶה גואל לירושתו.

III.

ראינו, אפוא, כי לשכל לא חטא רוברט אוון; מסקנותיו היו הגיוניות; יתר על כן — הן הוכחו למעשה. חסרה להן רק ההבנה מצד הקהל השומע אותן.

— ימים ידברו. יבוא זמן ובני־האדם ילמדו להבין.

— אפשר. אין אני בטוח בזה.

— אך הלא אין להעלות על הדעת, כי בני אדם לא יגיעו לעולם להבין את טובתם שבידם היא.

---

1) מַריוס, מפקד רומאי שהגלה.

—ובכל־זאת, עד עתה לא ראינו אחרת.

במשך כל תתר"א לילות של ההיסטוריה, מדי פעם בפעם, עם הצטבר בעולם מדה מעטה של השכלה, היו מנצנצים נסיונות אלה; אנשים בודדים היו מקיצים, מתמרמרים על השקועים עדין בשנה, מכריזים כי הם פקחו כבר עיניהם ואולם לעורר את האחרים לא עצרו כוח. עצם הופעת האנשים האלה מעידה, בלי כל ספק, כי מוכשר אדם להתפתח עד כדי תפיסה נבונה. אך אין זה פותר עדין את השאלה: אם התפתחות זו היוצאת מן הכלל עלולה להיות קנין־הכלל. הרמזים הנתנים לנו מידי העבר אינם מורים לפתרון חיובי. אין לנו אלא לקוות שהעתיד ילך בדרך אחרת, יכניס לפעולה כוחות אחרים, יסודות אחרים, בלתי ידועים לנו כיום, אשר יהפכו — בדרך חיובית או שלילית — את גורל האנושיות או, לפחות, גורל חלק הגון ממנה. גלוי־אמריקה שוה בערכו למהפכה גיאולוגית; מסלות־הברזל, התלגרף שנו את כל יחסי בני־האדם. אין אנו רשאים להביא בחשבון את אשר לא נודע לנו; ואולם אם גם נשער לנו את כל האפשרויות המוצלחות ביותר, גם אז לא נוכל לתאר לנו כיום, כי בני־האדם ירגישו במהרה את הצורך בהגיון בריא. התפתחות המוח דורשת זמן ידוע. הטבע אינו נוהג להחפז בדרכו; אלפי יובלות שנים היה שקוע בהתעלפות מאובנת, אלפי שנים אחרות צפצף מתוך פיות צפרים, תעה את החיה ביערות או שט את הדגה במים; ועוד לו הזיות־מקדם

לימים רבים; בעזרתן של הזיות אלו מוסיפה להתקים הפלסטיות של הטבע, זה המדולדל כבר בספירות אחרות.

האנשים, שהגיעו להבין, כי כל זה אך תרדמה, משערים, כי נקל הדבר להתנער. הם מתמרמרים על הישנים ואינם תופסים כי העולם הסובב את אלה אינו מרשה להם להקיץ. החיים עושים את מהלכם דרך תעתועי־אור, דרך צרכים מלאכותיים וספוקים מדומים.

נסו, בלי בחירה מכוונת, לקחת ביד את אחד העתונים, להעיף עין על אחת המשפחות. מה יועיל כאן אדם כרוברט אוון, יהי מי שיהיה? באומץ־רוח נושאים בני־אדם את סבלם הקשה והוא — אך מאפע; מתוך אולת הם הולכים להורג, מתוך אולת הם הורגים את זולתם. מהיות האדם עמוס תמיד דאגות, שקוע במחסור, בחרדה ליום מחר, בפזור הדעת, טובל בזעת־אפים; מהיותו מרתק תמיד לעמלו, עמל ללא קץ ושעת־מרגוע, — אין הוא נהנה גם מחייו. אם נפנה לשעה מעבודתו, מיד יחפז לשזור לו רשת חיי־משפחה, שוזר אותה איך־שהוא, כאשר יעלה לידו המקרה, וסוף־סוף הוא נלכד בעצמו ומתעה אחרים לתוכה. עתה — אם רק אין הוא אנוס להציל את נפשו מגויעה ברעב על ידי עבודת־פרך, אין סוף לה — הוא מתאכזר, מתחיל לרדוף את אשתו, את ילדיו ואת קרוביו או שהוא נרדף על ידם. כה ימררו בני־אדם, איש־איש את חיי רעהו, פעם בשם הקנאה ופעם בשם הנשואים או בשם רחמי אב ואם. כה ישניאו על הלב את הקשרים

הקדושים ביותר. במצב כזה, איך ישאף אדם רוח? אימתי יגיע אלי־שכל? האם רק אז, עם האסף חיי המשפחה, מעבר לקברם, עת שהאדם אִבֵּד כבר את הכל, גם את מרצו, גם את רעננות־מחשבתו, ואין הוא שואף עוד אלא למנוחה?

גשו אל עדת־נמלים זו, או אל אחת הנמלים הבודדות, וראו את עמלה וטרדותיה; התבוננו אל שאיפותיה ויגיעותיה, התעמקו בשמחתה ובצערה, במושגיה על טוב ורע, על כבוד וקלון — ראו את כל מה שהיא עושה מבוקר ועד ערב במשך כל ימי־חייה; הביטו, למה היא מקדישה את ימיה האחרונים ולשם מה היא מקריבה את הרגעים הטובים שבחייה, — ולעיניכם יקום חדר־ילדים את סוסי־הצעצועים על גלגליהם, את הקשקשות הנוצצות עם ניר־הכסף, את הבובות, שנענשו לעמוד באחת הפנות, ואת שוטי־המוסר בפנה שכנגד. מתוך פטפוט־התינוקות מבריק לפעמים ניצוץ של ענין; אך הוא נטמע בתוך פזור־הדעת הילדותי. לעמוד רגע, לְהָשֵׁב מעט — אין אפשרות; גזרה, פן תֵּרע לעסקיך, פן תפגר ותהיה למרמס. יותר מדי הראו עצמם בני־אדם כולם בקלקלתם, יותר מדי נשאים כולם בזרם, כי יוכלו להעצר לרגע, להשמע, ביחוד, לקול־קריאתם של קומץ־אנשים, אשר לא תותחים להם, לא כסף ושלטון, ורק מתמרמרים הם בשם הדעת, מבלי להוכיח את אמתם בנסים ונפלאות.

רוטשילד או מונטיפיורי אנוס לָאוּץ מבוקר אל לשכתו, למען יחל לאגור את מליון המאה; בברזיליה מגפה, באיטליה מלחמה, אמריקה מתפוררת; בקצור, הכל הולך כסדרו; ואתם באים אליו לפתע פתאום ואומרים לו שאין האדם עָרֵב למעשיו, באים ומספרים לו על חלוקה אחרת של הקנינים, — מובן הדבר, כי לא ישמע לכם. מק־מַהון¹) עשה ימים כלילות, חָקַר וחָשב איך להשמיד אנשים, מלובשים מעילים לבנים, בידי אנשים, המלובשים מכנסים אדומים, — בדרך בטוחה ביותר, בזמן הכי קצר ובמספר הכי רב. עלה בידו להשמיד אותם במספרים שעלו על השערותיו והנה, כולם מברכים אותו, כולם — לרבות את האירלנדים, אשר, בתור נאמנים לאפיפיור, הרי נחלו גם הם מפלה מידו; וכאן באים אנשים ואומרים לו כי המלחמה היא לא רק סכלות ותועבה בלבד, כי אם גם מעשה־פשע. מובן מאליו כי הוא לא יטה אוזן לדברים; מובן, כי במקום זה יעמוד להשתעשע בחרב־הכבוד, מתנת־אירלנדיה.

בימי שבתי באיטליה הכרתי זקן אחד, שעמד בראש אחד־הבנקים העשירים. באחד הלילות, בשעה מאוחרת, נדדה שנתי ואקום ואצא לטיל. בחמש בבוקר, בדרך־שובי הביתה, עברתי ליד ביתו. מתוך המרתפים גלגלו פועלים חביות שמן־זית, לשלוח אותם בדרך הים. הבנקאי הזקן עמד,

---

1) מק־מהון, גנרל צרפתי מפורסם.

עטוף סורדוט חם, החזיק גליון־ניר ביד ורשם כל חבית וחבית.
הבוקר היה רענן והוא סבל מקור.

– כבר הספקת לקום? – שאלתיהו.

– זה למעלה משעה שאני עומד פה, – השיב הלה,
מושיט לי יד ומחַיך.

– אכן קפאת, כמו ברוסיה, ממש.

– מה אעשה וכבר זקנתי. הכוחות הולכים ורפים.

– מֵרֵעֶיךָ (נתכוונתי לבניו) ודאי על מטותם עוד, –
מילא, יישנו להנאתם, כל עוד הזקן חי.

– אף אמנם, בלי השגחתי הפרטית לא יכּון העסק.
אני, הלא איש בן הנוסח הישן הנֵני. הרבה ראיתי בחיי; עד
לחמש רבולוציות, – amico mio (ידידי), – הייתי. לעיני
עָברו. ואני עשיתי תמיד את שלי, נתון תמיד לעבודתי:
רושם לי את משלוח־השמן והולך לי אל הלשכה. גם את
כוס־הקפה שלי שותה אני שם, – הוסיף כעבור רגע.

– וכך – עד לארוחת־הצהרים?

– כן, עד ארוחת־הצהרים.

– אין אתה מפנק את עצמך, כלל וכלל.

– אף אמנם. ואולם, אודה על האמת, בעיקר פועל
כאן ההרגל. משתעמם אני בלא מעשה.

ימי האיש הזה קצובים. עוד מעט וימות. מי, אפוא,
ירשום את השמן הנשלח, מי ידאג לעסקי־הבנק? – כה
חשבתי בצאתי מעמו. אין זאת, כי עד אותו זמן יהפך הבן
הבכור להיות, אף־הוא, איש הנוסח הישן; אף הוא ישתעמם

בלא מעשה וישכים לקום בארבע בבוקר? כה יאָגר הזהב, אלף אל אלף, עד שיבוא אחד מיורשי־האוצר, ודאי הטוב שבהם, ויפסיד את הכל במשחק־קלפים או ימסור במתנה לאחת ממשחקות הבימה הקלה. — ואנשים טובים יאמרו באנחה: „אבותיהם של זה לא כמותו היו! הם מנעו כל טוב מנפשם, גם מנפש אחרים, וצברו אך ורק בשביל ילדיהם. אוי, כי זכו לבן מופקר שכזה!"

אי מקום כאן לחדור בו. איך אפשר להגיע במהרה דרך גוש־אולת שכזה עד לעורק חי ומרגיש?

לאנשים האלה הנתונים למשרותיהם, לעסקי־שלחנות, לקטטות משפחתיות, לקלפים, לאותות־כבוד ולסוסים, — הטיף ר. אוון שמוש אחר של כוחותיהם. לאלה הראה על חוסר־הטעם שבהייהם. לא עלה בידו להוכיח להם את צדקתו. רק את חמתם העיר, את איבת־הקנאות המיוחדת אשר לאי־הבנה. השכל לבדו הוא ארך־רוח ורב חסד, יען כי נִתן לו להבין.

כותב דברי־ימיו של אוון כִּוֵן לאמת, באמרו עליו, שאת כל השפעתו הוא אבד בגלל הסתלקותו מן הדת. ודאי וודאי. כיון שנתקל בגדר חצר־הכנסיה היה נוח לו כי יעמוד מלכת. אך הוא טפס וקפץ אל מעבר לגדר ונשאר שם בודד ומבודד, מלוֻוֶה חרפות של יראי־שמים. אולם לנו נדמה, כי סוף־סוף, במוקדם או במאוחר, היה נעזב לאותה הבדידות מחוץ ל פ ל ג א ה ש נ י ה של הקוֹנֶך — יחיד ו־outlaw! (מֵפֵר חוֹק).

מה שחמת־ההמון לא נתכה עליו מן הרגע הראשון, הרי זה משום שהמדינה ובית־הדין אינם חביבים כל כך ככנסיה וכמזבח־הקודש. אולם הזכות־להעניש היתה מוצאת לה מגנים בין אנשים יותר מפורזלים מן הקבקָרים השטופים ביראת־שמים או מן העתונאים המתחסדים.

וכוּח־הדורות, וכוח הנמשך אלפים בשנים, על אודות בחירה וְיִעוּד, עוד טרם נגמר. בדורנו, לא אוון בלבד תלה ספק באחריות האדם על מעשיו; עקבותיו של ספק זה אנו מוצאים אצל בֶּנְטַם[1] ואצל פוּרְיֶה[2], אצל קנט ושופנהויר, אצל חוקרי־טבע וחכמי־רפואה וגם, מה שחשוב ביותר, אצל כל אלה העוסקים בסטטיסטיקה של מעשי־פשע. בכל אופן, עוד טרם מצא הוכוח את פתרונו. אולם בדבר הצדקה לענוש את הפושע, כמדת פשעו, אין כל חלוקי־דעות. איש ואיש יודע דבר זה מאליו .Lunatic asylum[3] — לצד מי, אפוא?

„קבלת־עונש היא זכות־קנינו של הפושע", אמר אפלטון עצמו. צר מאד, כי הוא האיש אשר השמיע ליצנות זו. אבל, בדרך כלל, אין אנו כפויים, כקַטוֹן[4] בחזיונו של אַדיסון[4], לענות על הכל: „צדקת, אפלטון, צדקת", ולו גם בשעה שהוא מבטיח לנו כי „רוחנו לא יאָסֵף".

1) בֶּנְטַם, חוקר בתורת־המשפטים, אנגלי. (חי: 1748—1832).

2) פוּרְיֶה, סוציאליסט צרפתי מפורסם (1772—1837)

3) בית המשוגעים. ראה שם ספרו של אוון בעמודים הקודמים.

4) אַדִיסוֹן סופר אנגלי, מחברו של חזיון בשם „קַטוֹן".

אם קבלת־מלקות או עליה לגרדום היא זכותו של הפושע — יבוא הוא בעצמו ויתבע אותה. בכפית־זכויות אין צורך.

בֶּנְתַּם קורא לפושע בשם: רואה־חשבונות גרוע; מובן, כי מי שטעה בחשבון, הוא ישא את תוצאות־השגיאה. אבל אין זאת זכות לו, כי ישא אותן. אין אדם שיאמר, כי האיש שנפגע בכותל יש לו זכות לדרוש בהרת כחולה, ואין ממנים פקיד שיקרא לחובש כי יסב בהרת זו במקרה שאיננה. אולם חכמי־המשפט הם רחוקים כל כך מגלוי־לב, או שטמטמו כל כך את מוחם, — עד כי אין הם רוצים להודות כלל, שמשפט המות בא בתור אמצעי של הגנה או בתור נקמה. לא, — כי יראו בו, דוקא, מין תשלום־גמול מוסרי, מין „הקמת שווי־משקל". במלחמה מתנהלים הדברים ביתר פשטות. החיָל ההורג באויב אינו חוקר לאשמתו של הנהרג. גם אין הוא מצדיק את מעשהו. האיש אשר יגבר הוא יפיל את השני.

— אבל, אם נבוא להשגות כאלה, נאלץ לסגור את כל בתי־הדין?

— אין רע. הלא נהפכו הבַּזיליקות[1] בשעתן לבתי־תפלה. אולי ננסה עתה למסור את היכלי־המשפט שלנו לרשות בתי־הספר?

— בפני מושגים כאלה בדבר מניעת־עונשים לא תוכל להתקים כל ממשלה שהיא.

1) בתי־עמודים ששמשו מקום־המשפט אצל הרומאים.

– על זה יכול היה אוון להשיב, כתשובת אותו האח הראשון ההיסטורי: האם עלי לדאוג לחזוק הממשלות?

– ביחס לממשלות לא היה תקיף בדעתו. הוא ידע לחיות בשלום את נושאי־נזר, את מיניסטרים ממפלגת המשמרים, גם את נשיא הרפובליקה האמריקאית.

– וכי התנהג ברע את קתולים או את פרוטסטנטים?

– ובכן, אולי סובר אתה כי אוון היה רפובליקני?

– סובר אני שר. אוון בִּכֵּר אותה צורה ממשלתית, שהתאימה יותר לדת המקובלת עליו.

– סלח־נא, בשום דת אין הוא מודה.

– אכן, כך הוא.

– אך, הלא אי אפשר בלי ממשלה כלל.

– אין אני מפקפק בצדקתך. תהי ממשלה איזו שתהיה ובלבד שתהיה. הֶגֶל[1]) מספר מעשה בזקנה אחת טובת־לב, שהיתה אומרת: „מה האסון, אם מזג האויר רע הנהו; מוטב שיהיה רע משלא יהיה כלל!"

– איני מבין מה יש כאן להתבדח. הן בלי ממשלה תלך המדינה לטמיון.

– דבר זה לא איכפת לי כלל!

IV.

בימי המהפכה הצרפתית עשו נסיון לשנות את סדרי־החיים האזרחיים ועם זה נתכונו לשמור על שלטון ממשלתי חזק.

1) הגל, הפילוסוף הגרמני הידוע.

הפקודות של הממשלה שהתעתדה לבוא נשתמרו כפי שהם עם אמרותיהם אשר ממעל:

Liberté Egalité
(חרות) (שויון)

Bonheur Commun
(אושר כללי)

אל אלה באה לעתים תוספת לשם באור: ou la mort (או מות).

הפקודות מתחילות, כמובן, מפקודות המשטרה.

§ 1. אנשים, שאינם עושים כלום לטובת המולדת, אינם מקבלים כל זכויות פוליטיות. דינם כדין זרים, שהרפובליקה מאכסנת אותם.

§ 2. לבלתי עושים כלום לטובת המולדת נחשבים אותם האנשים שאינם עובדים לה בעבודה מועילה.

§ 3. החוק מוצא למועילות את העבודות האלו;
עבודת־האדמה, גדול־בהמות, ציד־דגים, מלאכת־המלחים.
כל עבודה מוכנאית וכל מלאכת־יד.
המסחר הזעיר (La vente en detail) (בדיוק: המכירה לאחדים).
הובלת־משא ונהגות.
מלאכת־הצבא.
למודי־המדעים וההוראה.

§ 4. אולם להוי ידוע, כי למודי־המדעים וההוראה לא יחשבו למועילים, אם האנשים העוסקים באלה לא

יגישו בזמן הקצוב תעודה על כשרות אזרחית, כתובה בנוסח הקבוע.

§ 6. לבני חו"ל נאסרת הכניסה למקום אספות פומביות.

§ 7. בני חו"ל נמצאים תחת השגחת השלטון העליון והוא רשאי לשלח אותם ממקום־מגוריהם למקומות־מאסר המיועדים לתקנת־הצבור.

בפקודה על „העבודות" הכל מסודר ומסומן, מתי ובאיזו שעה לעשות כל דבר ודבר, כמה שעות לעבוד; הראשים הממונים חיבים לשמש „מופת למסירות ולפעילות"; אחרים מתחיבים להודיע לשלטונות מכל הנעשה בבתי־המלאכה. את הפועלים שולחים ממקום למקום (כמו שמטלטלים ברוסיה את האכרים לעבודות־כבישים) לפי הנחיצות בידים עובדות ולפי הצורך בעבודה.

§ 11. השלטון העליון ישלח לעבודת פרך, (traveaux forcés) בהשגחת קהלות ממונות על ידו, אותם האנשים, זכרים ונקבות, שאי־כשרותם במובן האזרחי, עצלותם, חיי־המותרות שלהם והנהגתם הרעה משמשים דוגמא רעה לצבור. רכושם של אלה יחרם.

§ 14. פקידים מיוחדים ידאגו לטפול בבהמות ולרבוין, להקלת חיי האזרחים העובדים, להעברתם ממקום למקום ולהלבשתם.

הפקודה על הלוקת־הרכוש.

§ 1. כל איש בקהלה יכול ליהנות רק מזה שנקבע בשבילו על ידי החוק ונתן לו, באמצעות פקיד מיופה־

כוח, על־ידי השלטון.

2 §. הקהלה העממית, מראשית הוסדה, נותנת לכל אחד מחבריה דירה, בגדים, כביסה, מאור, הסקה, מדה מספיקה של לחם, בשר, תרנגלות, דגים, ביצים, חמאה, יין ושאר משקאות.

3 §. בתקופות קבועות תסודרנה בכל קומונה סעודות משותפות. כל חברי הקהלה חיָבים להיות נוכחים בהן.

5 §. כל חבר, שיקבל תשלום בעד עבודה או שישמור אצלו כסף, יֵעָנֵש.

הפקודה על המסחר.

1 §. אסור לאנשים פרטיים לעסוק במסחר חו"ל. הסחורה תחרם והעובר יֵענש.

המסחר יתנהל על ידי פקידים. הלאה מתבטל השמוש בכסף. הכנסת זהב וכסף נאסרת. הרפובליקה אינה משלמת בכסף. החובות הפרטיים בפנים הארץ מתבטלים, החובות לחו"ל משתלמים; מי שיתפס ברמאות או בזיוף יענש ל„עבדות־עולם" (Esclavage perpertuel).

לאחרי שקראת את כל אלה אתה מקוה למצוא חתימה: פֶּטֶר[1] בסֶרסקויֶה סֶלוֹ, או גרף ארַקצֵיֶב[2] בעיר גרוּזין; ואולם חתום, דוקא, לא פֶּטֶר הראשון, כי אם ראש לסוציאליסטים צרפתיים גְרַכְּכוּס בַּבֶּף!

קשה להתאונן על שבתכנית זו לא מורגשת יד־

1) פֶּטֶר הראשון, מלך רוסיה.

2) הגרף הרוסי ארקצֵיֶב הנודע באכזריותו.

ממשלה: לכל שמורה דאגה, בכל עין צופיה, על הכל — עין־ההשגחה; הכל מתוקן, הכל ערוך בסדר. אפילו הדאגה לרבוי־המין אצל בהמות לא נתנה לבהמות עצמן, לחולשתן ולעגבתן, כי אם הכרזה כדבר־חוק מאת הפקידות העליונה.

ולשם־מה נעשים כל הדברים האלה? לשם־מה מכלכלים את העם „דגים ותרנגלות", לשם מה „מרחצים, מלבישים ו מ ש ע ש ע י ם"[1] את אלה ע ב ד י משטר־האמידות, את אלה האסירים אשר סֻפחו לשויון? לא. לא סתם בכדי להיטיב עמם. הפקודה אומרת בפרוש כי כל זה יֵעשה בצמצום (mediocrement) „הרפובליקה לבדה חיָבת להיות עשירה, אדירה ומפוארת".

הנגוד שבין רוברט אוון לגרכּכוס בבף הוא בולט. לאחרי מאות שנים, כשהכל על פני כדור־העולם יקבל צורה אחרת, אפשר יהיה להכיר, על פי ש ת י ש נ י ם ת ו א מ ו ת אלו, את שלדי אנגליה וצרפת, המוצאים מאבק־הדורות, ולתאר אותם לכל פרטיהם. מה ששתי חיות־בראשית אלו של הסוציאליזמוס שיָכות למשפחה אחת, הולכות למטרה אחת, מתוך כוָנות שוות, — זה מבליט יותר את הבדליהן.

האחד ראה, כי למרות כל מה שהרגו את המלך, למרות מה שהכריזו על רפובליקה, דכאו את הפדרליסטים והשליטו אלמות דמוקרטית, — נשאר העם במצבו הקודם.

1) החוק אומר: כל אזרח יהיה Logé, nourri, habillé et amusé (יקבל דירה, כלכלה, הלבשה ושעשועים) מאת השלטונות.

השני התבונן ומצא, כי למרות ההתפתחות הכבירה של המסחר, של ההון, של המכונאות והתוצרת המאומצת, — הולכת „אנגליה העליזה" ונעשית מיום ליום יותר ויותר משעממת ואנגליה הזוללה הולכת ונהפכת לאנגליה רעבה. זה הביא את שניהם לידי הכרה בנחיצות של שנויים יסודיים בתנאי החיים המדינתיים והכלכליים. מובן, מדוע זה נטו שניהם (וגם רבים אחרים) בזמן אחד למהלך רעיונות אלה. הסתירות שבהוָי החברתי לא רבו וגם לא הורעו. הם הבלטו רק בִיֶתר בליטות לסוף המאה ה XVIII. יסודות החיים הצבוריים, שהתפתחו, כל אחד בפני עצמו, הרסו את ההתאמה שנתקימה ביניהם עד כה בתנאים פחות נוחים.

כה נפגשו, כה קרבו השנים זה לזה בנקודת־המוצא; מכאן — הם נפרדים והולכים במגמות הפוכות.

בזה, שהרָע החברתי מתנער להכיר את עצמו, רואה אוון כבוש אחרון, נצחון סופי בדרך־מלחמה היסטורית כבדה ומסובכת; הוא מקדם בברכה את שחר היום החדש העולה, יום שכמותו לא היה עוד, גם לא שוער בעבר; אוון מדבֵר על לב התינוקות, כי ימהרו לנער מעליהם את חתוליהם ואת מושכות־ההליכה, כי יזדרזו לעמוד הכן על רגליהם. הוא הציץ לפתחי־העתיד ודומה הוא לנוסע אשר בא למחוז חפצו: אין הוא מתמרמר עוד על קשי־הדרך. אין הוא מחרף את משגיחי התחנות או את הסוסות שהובילוהו.

אבל הקונסטיטוציה משנת 1793 לא כן חשְבָה. ועמה חשב אחרת גם גרכּכוס בַּבֶף. היא הכריזה על הקמת זכויות האדם האבודות והנשכחות. לפי דעתה אין ההוָי המדינתי אלא פרי חטאיהם של תופשי־שלטון, תוצאת קֶשר רשעי מצד המושלים העריצים ותומכיהם — הכמרים והאריסטוקרטים. צריך להמית אותם, באשר אויבי־המולדת המה, ואת רכושם צריך להחזיר למלך החוקי, הרעב עתה ללחם והנקרא, על־כן, בשם סַנקילוֹט (חסר־מכנסַים). הגיעה השעה להחזיר לו את זכויותיו הישנות מימות־עולם... ואולם, מתי היו לו זכויות אלו? מדוע יִקָרא הפרוליטריון בשם מלך? מדוע־זה מגיע לו הרכוש הצָבור בגזל על ידי אחרים? אַ! מעז אתה לפקפק בדבר, — אדם חשוד אתה, אפוא; אחיך המלך יוליך אותך אל האזרח השופט, הלה ישלח אותך אל האזרה התלין — והסוף לפקפוקיך!

הפרקטיקה של בַּבֶף המנתח לא היה בה כדי להפריע לפרקטיקה של אוֶן המְיַלֵד.

בעזרת הכוח, כלומר, בעזרת השלטון, רצה בַּבֶף להשמיד את הקנינים שנרכשו בעָול. לשם זה קָשר קֶשר; לו עלה בידו לכבוש את פריז, היה ועד־המתקוממים מצַוֶה לצרפת סדר־חיים חדש, ממש כמו שצוה אוֹסְמַנְלִיס המנצח סדרים חדשים לביצנק. וַעַד זֶה היה כופה על צרפת את עבודות האמידות הכללית ומובן שהיה מוציא את זה לפועל באַלְמות כזו, שהיתה מעוררת התנגדות נוראה ביותר. במלחמה זאת היו נופלים, ודאי, בַּבֶף את ועדו יחד, בהנחילם

את העולם רעיון גאוני בצורה תפלה, — רעיון המהבהב עדין תחת ערמת־האפר ומשבית את מנוחת־נפשם של השאננים, שבעי־הרצון.

אוון, שראה, כי אנשי הארצות המשכילות הולכים ומגיעים לגיל המעבר אל תקופה חדשה, לא נתכון לכפיה כל עיקר. הוא רצה רק להקל על התפתחות־הדברים. כבַּף מצדו — נגש, אף הוא, לחקור את מהות־העֶבֶר, לדאוג להתפתחותו של התא. ככל חוקרי הטבע פתח מהופעה בודדת; למיקרוסקופ גם למעבדה שמש לו New Lanark; עם גדולו של התא הלכה תורתו ועצמה, הלכה והוסיפה כוח. תורה זו הביאה אותו לידי מסקנה, שהדרך העיקרית להשלטת סדר חדש — זו דרך החנוך.

לא, אוון לא היה זקוק כלל להרים מרד. כל התקוממות בכוח עלולה היתה רק להזיק לו. יכול היה לחיות בשלום לא רק את הממשלה האנגלית, הטובה בממשלות, כי אם גם את כל ממשלה שהיא. הממשלה נראתה בעיניו, לא כחבר רוצחים, הראויים כי ישתערו עליהם פתאום מן המארב, כי־אם כעובדה היסטורית שנתישנה, הנתמכת בידי אנשים נחשלים ובלתי מפותחים. הוא לא שאף להפיל את הממשלה, גם לא להיטיב אותה. לולא הפריעו בעדו רוכלי־הקדושה, כי אז היינו זוכים כעת לראות באנגליה ובאמריקה מאות מושבים כ־New Lanark וכ־New Harmony*). לשם

*) התחלתו היפה של אוון עוררה והכשירה את התפתחותן של האגודות הקואופרטיביות באנגליה. קרוב לימים אלה הן מתחילות להוסד

היו נוהרים הכוחות הרעננים של אוכלסי־הפועלים ולאט־לאט היו מעבירים אליהם, מתוך בארות־המדינה הנשברים ביושן, את כל החי והטוב שבלשד־אונָם. מה טעם היה לו כי יכריז מלחמה על גוססים; יכול היה להניח להם את נפשם עד בוא פקודתם בדרך הטבע. הלא ידע, כי כל ילד הנכנס לבית ספרו שוה, אף הוא, לנצחון על הדת ועל הממשלה.

בִּבְּף הומת. במשך מהלך־המשפט הוא קם ועולה לפנינו בדמות אחת האישיות הנעלות — דמות אותם המעונים בעד אמונתם, הנביאים הנסקלים באבנים, אשר למראם יכרע אדם ברך, שלא מדעת. הוא נסתלק ועל קברו עלתה, צמחה וגדלה מיום ליום מפלצת הצנטרליזציָה. כל שאר־רוח טֻשטש על ידה; האישיות הֻורה, נכמשה וחדלה מהיות. מימי שלושים העריצים באתונָה ועד מלחמת שלושים השנים, מימי מלחמה זו ועד סופה של המהפכה הצרפתית, — לא היה האדם בשום מקום, כה תפוש בקורי־רשת ממשלתיים, כה כבול בפַחי־השלטון, כמו בצרפת בתקופה האחרונה.

סופו של אוון היה אחר. לאט־לאט אפפהו טיט־היון.

מספרם מגיע כיום עד למאתים. החברה הרוצדלית שנפתחה לפני חמש־עשרה שנה באופן צנוע ודל בהון של 28 ליברים בונה כעת בסכום של 80,000 לירות, בכסף־החברה, בית חרושת שיעבוד בשתי מכונות, כל אחת בת ששים כוחות־סוס. האגודות הקואופרטיביות מדפיסות עתון The Co-operator המוצא על ידי הפועלים עצמם בלי עזרה מן הצד־

הוא התנועע, כל עוד נתנוהו כוחותיו; הוא דבר עוד, כל זמן שקולו הגיע לאוזן. מתוך טיט זה משך עוד בכתפיו. עוד הגיע בראשו. הגל המתגבר של הבעל־ביתיות עלה וגאה; אוון הלך והזדקן, הלך ושקע ביון־המצולה. ומעט־מעט וגם כל התאמצויותיו, כל דבריו ותורתו שקעו ונעלמו בבוץ. רק לעתים רחוקות ירצדו פה שביבי־אש סגולי־הצבע, המביאים מורך בנשמותיהם הפחדניות של הליברלים,— של הליברלים לבדם: האריסטוקרטיה בזה להם, הכמרים שוטמים אותם, העם אינו מרגיש בהם.

— אך, על־כן, העתיד להם הוא!

— העתיד הוא, היודע זאת!

— אבל, רהימאי, אם כך, — ההיסטוריה, כולה, מה טעם לה?

— ומה טעם לכל אשר בעולם? אשר נוגע להיסטוריה, הרי לא אני המחולל אותה. ואין אני אחראי בעדה. אני, כאותה „אחות אַנָה" במחזה „רַאול בעל הזקן הכחול", צופה אל הדרך ומגיד לכם את אשר תראינה עיני: רק אבק אני רואה על פני דרך־המלך ומלבד זה אין מאומה... הנה נוסע מי... כמדומה, שהם הנוסעים; לא, לא אחינו הם אלה. רק כבשים הם, המון־כבשים! הנה, סוף־סוף, מופיעים, בדרכים שונות, שני ענקים. מילא, אחד מהם, זה או זה, ודאי ימשוך קצת את ראול דנַן בזקָנו הכחול. אבל, להד"ם! ראול אינו נשמע כלל לפקודותיו האיומות של בַּבֶף ואין הוא מתכון ללכת לבית־ספרו של ר. אוון; הנה שלח את

האחד לגרדום ואת השני הטביע בבוץ. אני, ודאי שאיני משבח את מעשיו אלה. ראול אינו קרוב ללבי כלל וכלל. אני בא רק להעיד על עובדא ולא יותר.

V.

קרוב לאותם הימים שבהם הֻתְּזו בונדום ראשיהם של בַּבֶּף ודוֹרְטֶה; בזמן שאוֶן היה גר בדירה אחת את פולטון[1] —חברו לעניות ולגאוניות מֻנְכֶּרת—והיה מוסר לידיו את שיליניגיו האחרונים, למען יעשה תבניות למכונות, אשר תרבינה עושר וטובה למין האנושי — קרה מקרה קטן. אופיצר צעיר אחד עמד והראה לפני גבירות את מערכת־תותחיו. בכדי לצאת לגמרי ידי חובת־נמוס, נמלך ושלח ללא צורך כדורים אחדים (הוא עצמו מספר לנו דברים אלה); אף האויב השיב מצדו את חלקו. אנשים אחדים נפלו חללים, אחדים נפצעו; עצבי־הגבירות נתרשמו והן נפרדו, מרוצות מאד. כליותיו של האופיצר יסרוהו במקצת: „אנשים אלה,— הרהר,—מתו בלא נחיצות כל שהיא"... אולם רק איש־צבא היה האיש. מוסר־הכליות עבר במהרה. אכן, היה בזה מעין אות לימים הבאים. במרוצת־הזמן שפך איש צעיר זה דם, יותר משפכוהו כל המהפכות יחד. הוא בִלע לשם הגיוס בלבד יותר חילים משהיו נחוצים לאוון תלמידים, בכדי ליצור מחדש עולם ומלואו.

כל שטה לא היתה לאופיצר זה. הוא לא רחש להביא

1) פולטון, מוכנאי אמריקאי. ממציאה של אנית־הקיטור (חי: 1765—1815).

טובה לבני־אדם, גם לא הבטיח זאת. הוא רחש טובה רק לנפשו ובמושג טובה נתכון לשלטון. עתה, צאו וראו, מה חלשים הם לעומתו בַּבֶּף ואוּוֶן יחד! שלושים שנה לאחר מותו די היה שמו בלבד, בכדי שיכתירו את בן־אחיו בכתר־אימפֶּרטור.

מה, אפוא, היה סוד־גדולתו?

בַּבֶּף בא אל בני־אדם ורצה להטיל עליהם חיי־אמידות ורפובליקה קומוניסטית.

אוון רצה לחנך אותם לצורת־חיים כלכלית אחרת, מכוּוֶנת יותר לטובתם.

נפוליאון לא שאף לשום דבר מאלה; הוא הבחין, כי הצרפתים אינם חדורים רצון אמתי להתכלכל במרק רזה של בני־אַשְׁפַּרְתָּא ולשוב אל מנהגי־החיים שבימי ברוטוס הבכור[1]; הוא תפס, כי אין הם מסתפקים בזה „שהאזרחים יְוָעדו לעתים לשוחח על אודות החוקים וללמד את הילדים מדות אזרחיות טובות". ענין אחר הוא, אם יתנו להם קצת להתגרות־מלחמה; להעמיד נפשם מנגד ולהתגנדר בזה אחרי כן, — אכן, את זאת יאהבו.

במקום להפריע להם או להרגיז אותם בהטפה לשלום־עולמים, לפת־לקֶדְמוֹנים[2], למדות הטובות של הרומאים ולזרי־דפנים, — החל נפוליאון לגרות אותם בעמים אחרים ולהלוות אליהם למשחק־הציד. הוא ראה את חבתם העזה

1) ברוטוס הבכור, מיסד הרפובליקה הרומאית (509 שנים לפני ספה"נ).

2) חלקדמונים, בני אשפרתא נהגו סדר חיים של צמצום והסתפקות במועט.

לתהלת־דמים והשתמש בזה. אין לנו טעם להאשים אותו, יען כי גם בלעדיו היו מוסיפים הצרפתים להיות את אשר הנם. אולם זה הלך־הרוח השָוה להם – לצרפתים ולמפקדם – יבאר לנו באור גמור את אהבת־העם אליו: הוא לא שמש תוכחת־מוסר ללבות ההמונים; הוא לא העליב אותם בטהרתו, במדותיו הטובות. הוא לא סִמל להם משאת־נפש נעלה של התחדשות; הוא לא הופיע אליהם בתור נביא מגלה־עוון או בתור גאון מלמד־דעת; הוא גופו היה שייך להמוניות ושִוה לפניה באישיותו את דמותה היא, – על יצריה ותאוותיה, על מגרעותיה ונטיות־נפשה – כשהיא מורמת למעלת גאון ומעוטרת באור התהלה. בזה פשר כוחו והשפעתו; בזה יבואר הבכי שבכה ההמון לזכרו, האהבה שהובעה לו עם העברת עצמותיו, הכבוד שחֻלק לו על ידי קביעת תמונותיו בכל מקום.

אם אף הוא נפל בנופלים, הרי אין זה משום שההמון בגד בו, משום שהכיר את הריקנות שבמזמותיו, או משום שנלאו האבות להקריב לו את הבן האחרון ולשפוך ללא טעם דמי בני־אדם. לא! הוא רק הקניט את יתר העמים כל כך, – עד כי עורר בהם את התשוקה לתשובה פראית ונצחת והם קמו להלחם מלחמת־מות למען הגן על שלום אדוניהם.

העריצות הצבאית נֻצחה הפעם על ידי העריצות הפיאודלית.

איני יכול לעבור בשויון־נפש על פני התמונה המתארת

את וֶלינגְטון ובְּליכֶר בשעת הנצחון ליד וַטֶרְלו; מדי פעם בפעם אני מביט בה ארוכות וכל פעם אני מרגיש כי קור ואימה מרעידים את לבי... זו דמות־הפנים הבריטית השלוָה, האומרת תמיד קדרות, – ועל ידה מפקד אשכנזי זה, שב, טוב־לב ואכזרי גם יחד. האחד – אירלנדי הנשכר לאנגלים, אדם בלי מולדת. השני – איש פרוסי, בן המולדת הנתונה כולה בקסרקטין. הנה הם מברכים זה את זה בסבר פנים שמחות; ואיך לא יגילו. הן, זה אך הטו את ההיסטוריה מדרך המלך והשקיעו אותה בבוץ עד לחשורי־אופניה; והבוץ עמוק כל כך–עד כי יובל יעבור ולא יוציאוה מתוכו... הדבר קרה עם דמדומי־שחר... אירופה עוד יְשנה את שנתה ולא חשדה כלל כי שֻנו פני עתידותיה. וכל זה קרה משום מה? משום שבְּליכֶר נזדרז וגרושי[1] אחר את השעה! כמה דמעות גרם, כמה אסונות המיט על העמים נצחון זה? ובכמה דמים ויסורים היה עולה נצחון של הצד השני?

...אך מה המסקנה שאנו למדים מזה?

– לָמה אתם קוראים מסקנה? למוסר־השכל מעין fais ce que dois, advienne ce qui pourra (עשה את הובתך ויבוא מה שיבוא) או למליצה ברוח החרוזים–

גם לְפָנִים נִגַּר דָם כַּמַיִם,
גם לְפָנִים דָמְעָה עַין הָאִיש?

הבנת הענין–זו היא המסקנה; ההשתחררות מן השקר – זה הוא מוסר־השכל.

1) גרושי — מפקד צרפתי בצבאות נפוליאון.

— ומה התועלת אשר נפיק מזה?

— אין אני מבין רדיפה זו אחרי בצע־תועלת, ביחוד בימינו, עת מכל עבר נשמעים קולות על אי־המוסריות שבמתן־שוחד? „האמת היא דת", — טוען אוון הזקן, — „אל תבואו לדרוש דבר ממנה. רק אותה בלבד תדרושו".

חלף כל הסבל אשר סבלנו, חלף עצמותינו המרוסקות ונשמתנו הרמוסה, חלף אבדותינו, שגיאותינו ותעיותינו, חלף כל זה—תנו לנו, לפחות, לברר לעצמנו אותיות־מספר במגלת־הרזים, תנו להבין את הפרוש הכללי לכל הנעשה מסביבנו... ולא מעט הוא דבר זה, כי אם רב הוא, רב ונורא: בלויי־הילדות, שאנו מאבדים, אינם לוקחים עוד את לבנו: הם יקרים לנו רק באשר הסכנו אליהם. על מה נבוא לחוס? על הקוסמת האגדית, אשר קסמיה ימוגו, או על כוחות החיים הצפונים באוצרותיה; על המעשיה בדור־זהב אשר מאחורינו או על זו המספרת מפרוגרס אין־סופי אשר לפנינו; על ההנחה בדבר מזמת־סתרים של קושרי־קשר חימיים או על הדעה האומרת, כי Natura sic voluit (כך הוא רצון הטבע)?

ברגע הראשון תוקף אותנו מורא, ואולם נמשך הוא רק רגע אחד. מסביב, נדמה, הכל חג ונע, הכל נשא בזרם; עמוד או לך לכל אשר תשאך נפשך; אין דרך ואין שער־מעצור ואין כל שלטון... ודאי שגם הים הטיל מתחלה אימת אי־סדרים כזו. אך, כיון שהבין האדם את חוסר־המגמה שבקצפו, נטל עמו את ארחו, ישב במין קלפת־אגוז ועבר בה לאורך האוקינוס.

ההסטוריה, כטבע, אינה הולכת בשום מגמה שהיא. מטעם זה היא מועדת ללכת לכל מקום שיתוו לה, אם רק אפשרי הדבר, אם אין דבר־מה אשר יפריע. גם ההיסטוריה, גם הטבע מתהוים במדה שהם נפעלים מהמון פרטים המשפיעים זה על זה, מעכבים אחד את השני או גם סוחפים; אבל האדם אינו אובד על ידי כך, כגרגיר חול בתוך ההר; אין הוא משתעבד בשל כך, יתר־שעבוד, לכחות־התוהו; אין הוא נכפת על ידי זה, כפיתה יתרה, להכרח. להפך, מתוך שהבין את מצבו הוא מתגדל ומתעלה למדרגת תופש־משוט החוצה, גֵאֶה, בסירתו את גלי הים ומכריח את התהום כי תשמש לו דרך למעבר.

ההיסטוריה,— זה החבור החפשי, המשולל כל פרוגרמה, כל נושא נִתן מראש וכל גמר מחויב,— נכונה להלוות אל כל איש אשר יחפוץ בזה. כל אחד יכול להכניס לתוכה את חרוזו, ואם רק מצלצל הנהו, הוא יוסיף להיות חרוזו הוא, כל עוד שהפואימה לא תפסק, כל זמן שהעבר יהמה עוד, תוסס בדם ובזכרון. בה, כמו בטבע, גמים בכל מדרך־כף־רגל מאורעות, ואפשרויות וגלויים לאין קֵצָה. די כי יגע המדע בסלע ויצאו מים... ולא מים בלבד. זכרו נא לרגע מה שחולל הקיטור המכובש, מה שחולל החשמל מאותו זמן, שהאדם — ולא יופיטר — נטלהו בידיו. השתתפות האדם בהויה היא נשגבה ומלאה שירה מעין יצירת־בראשית. לחומר, לכחות־התוהו לא איכפת דבר. הם עלולים לנום עוד אלפי־שנים, גם לא להקיץ לעולם. בא האדם ושולח אותם

לעשות בעבודתו והם נשמעים והולכים. השמש מהלך על פני הרקיע מדורי־דורות; פתאום קם האדם ותופש אחת מקרניו, עוצר את עקבותיה והשמש מתחיל לעשות לו צילומים.

מעולם אין הטבע נלחם באדם. זו היא דבה נקלה שהוציאו על הטבע. אין הוא הכם כל כך, כדי שיעמוד להלחם. שוה־רוח הוא לכל; „במדה שהאיש מכיר אותו, באותה מדה הוא יודע לשלוט בו", כה אמר בקון[1] — ובצדק גמור. אין ביד הטבע להתנגד לאדם, אם רק אין האדם מראה התנגדות לחוקיו; הטבע ימשיך את מעשהו ואותה שעה יעשה, שלא מדעת, את מלאכת האדם. אכן, בני־אדם יודעים את הדבר הזה ועל יסוד זה הם מושלים בימים וביבשות. אולם בפני האוביקטיביות של עולם־ההיסטוריה אין האדם עומד באותה יראת־כבוד. כאן הוא חש עצמו חפשי כמו בביתו ואינו שם מעצורים לרוחו. בהיסטוריה יקל לו יותר להנשא, בתור נפעל, בזרם המאורעות; יקל יותר להתפרץ לתוך זרם זה, מניף סכין ביד וצועק: „אמידות כללית או מותו!", — מאשר להתבונן אל גאות ושפל הגלים הנושאים אותו, מאשר ללמוד להכיר את קצב־דכים ולגלות לעצמו, על ידי כך, מקלטי־שחיה בטוחים ורחבי־ידים.

מובן, כי מצבו של אדם השוחה בים־ההיסטוריה מסובך יותר. הוא בעצמו כאן גם הגל, גם הסירה, גם תופש־המשוט. לו היתה, לפחות, מפת־דרך!

---

[1]) הפילוסוף האנגלי הידוע.

אבל, לו היתה מפה לקולומבוס, לא היה זוכה לגלות את אמריקה.

משום מה?

משום שצריכה היתה להיות מגולה כבר... בכדי להקבע במפה. רק משעה שאנו שוללים מאת ההסטוריה כל מגמה מכוונת מראש, מקבלים האדם וההיסטוריה, שניהם, ממשות רצינית, תוכן וענין עמוק. אם המאורעות הם ערוכים בכוון מלמפרע, אם כל ההיסטוריה אינה אלא התפתחות של קשר־קנוניה מימות בראשית וכל תפקידה הוא רק להגשים קנוניה זו במציאות, להעלותה על הבמה, — כי אז הבו, לפחות, ונקח אף אנו בידינו חרבות־צעצועים מעץ ונעטה מגנים מפחי־נחושת. האם כדאי לנו להזיל דם אמתי ודמעות אמתיות לשם הצגת חידת־צרופים, שפתרונה מסור בידי ההשגחה. אם להיסטוריה יש תכנית קבועה מראש, הרי כל תפקידה נגמר בהכנסת ספרות לתוך נוסחה אלגבראית ידועה; הרי כל העתיד מכור לשעבוד מלפני הולדו.

האנשים המספרים ברעד־אימה על ר. אוון, שהוא שולל מאת האדם את יכולת־הבחירה ואת הגבורה המוסרית של הפרט, משלימים לא רק בין יעוד לחרות, כי אם גם בין יעוד לגרדום*).

*) התיאולוגים הם, בכלל יותר אמיצים ברוחם מבעלי הדוקטרינות. הם מודיעים ישר כי אם, אמנם, אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזים על כך מלמעלה, בכל זאת, נושא האדם עליו אחריות כל מעשה, גם מחשבה. הפטליזמוס המדעי מעיד על עצמו כי אין הוא מודה כלל בערכה של האישיות. זה הנושא המקרי של הרעיון... וכלומר, אין מודים בערכו של

בהשקפת העולם המיסטית כל זה בא במקומו ושם יש לזה צד אמנותי מיוחד, זה הנעדר בהשקפת־העולם של בעלי הדוקטרינות. שם, בדת, מתגוללת לפניו דרמה שלמה; שם מלחמה, התקוממות, הכנעת־המרד; שם משיחיות, נצחיות, טיטנים, לוציפר, אבדון, אדם המגורש מגן־עדן, פרומתאוס המרותק אל הסלע, המוני ענושים מאת האלהים וגאולים בידי המושיע. אך, כיון שעבר הפטליזמוס מבית־התפלה אל בית־המדרש, מיד אבד את כל טעמו, אפילו את הטעם של דמות־אמת. שאת מציאותו אנו דורשים מכל מעשית־ילדים. בעלי־הדוקטרינות לקחו פרח מזהיר, גדול־אסיה ריחני ומשכר, ועשוהו חציר מיובש וחור, ראוי לתתו לאוסף־צמחים. לאחר שדחו מעליהם את הצורות הפנטסטיות

איש מאתנו, בשר ודם פשוט. כיון שמגיע הדבר לאישיות כאלכסנדר מוקדון או כקֵסר הראשון — תְּצַלְנָה האזנים למשמע כל הדברים הרבים על תעודתה ההסטורית העולמית) בעלי הדוקטרינות, כפי שאתם רואים, נוהגים מעשה בעלים אדירים; הם מפקדים על משק ההסטוריה en gros, בסיטונות... ואולם אַי הגבול להבדיל בין עדר אנשים לאישיות; אי המקים, — כמו ששאלו הסופיסטים החביבים מאתונָה — בו יֵהפכו גרעיני זרע אחדים לגל של דומֶן? מובן מאליו כי אין אנו מערבבים כלל את ההנחה על יעוד־המעשים בעולם בתורת המסקנות המשוערות; יש לנו רשות להקיש מן העבר על העתיד. בבואנו לדקור לפי הפרטים את הכלל, אנו יודעים את אשר לפנינו, אנו סומכים על התמדתם של אי־אלה חוקים ותופעות ועם זה אנו משערים לנו אפשרות של הפרת חוקים אלה. רואים אנו אדם בגיל השלושים ורשאים אנו, רשות גמורה, לתאר לפנינו, כי כעבור עוד שלושים שנה יהיה האיש קרח או שב, כפוף־קומה במדה שהיא וכו'... אין זאת אומרת כי תפקידו הוא להעלות שיבה או קרחה או להכפף. אין זאת אומרת כי כה יועד לו ביום הבראו. אם ימית בהיותו בן שלושים וחמש לא יגיע לשיבה, כי אם ישמש „חומר־משחה", כדברי המלט, או תבלין לשום בקדרה.

לא נותר להם דבר מלבד טעות הגיונית ערומה, מלבד האֱוִלת על דבר מזמת־סתר היסטורית המוכרחת להתגשם והמשיגה את מטרותיה בעזרת אנשים וממלכות, דרך קרבות ומהפכות. והלא אחת משתי אלה. אם כבר נתגלמה מזמה זו במציאות, למה תבוא להתגשם מחדש? אך אם עדין איננה והיא רק מ ת ה ו ָ ה ו מ ס ת נ נ ת דרך המאורעות,— מה הוא, אפוא, פרוצס חדש זה של הולָדה בלא זרע? איך אפשר לחולל בהוָיה החולפת רעיון קַיָם מאז, המכריז על עצמו, עם גיחו מחיק ההיסטוריה, כי היה ויהיה? כאן לפנינו צורה חדשה של רעיון־האלמוָת — מין אלמות כולל המתפשט לשתי הקצוות; ולא נשמה פרטית היא הזוכה לו, לא נשמת אחד־האדם, כי אם נשמת־הגזע... נ ש מ ת ־ ה א ל מ ו ָ ת של כל האנושיות... יש בזה ויש כדי לפיֵס את הנשמות המתות! אפשר יִמָצא גם מקל־לְבָנים בן־אלמות, מקל הכולל את כל המקלות?

היש, אפוא, להתפלא אם על ידי הארה כזאת נהיו כל הדברים הכי מצויים ופשוטים, הודות לבאור הפלפולי הנתן להם, לבלתי מובנים כלל. הנה דוגמא. מתבוננים אנו ורואים, כי כל מה שהאדם מרבה לחיות, הוא מוצא יותר אפשרות לעשות עושר; או כי כל מה שהוא מרבה להתבונן באחד העצמים, הוא מיטיב לראותו ולהכיר אותו, אם רק דברים מן הצד לא יפריעו לו, אם רק לא יתעַור? היש עובדות יותר מובנות מאלו? ומעובדות אלו התחכמו ליצור מין אליל של פ ר ו ג ר ס, מֵעין עגל זהב ההולך וגדל

בלי הרף והעתיד עוד לגדול עד לאין־סוף.

האם לא פשוט יותר הדבר להבין, כי האדם חי בעולם לא לשם מלוי־תעודות, לא לשם גלום רעיון איזה־שהוא, לא לשם הפרוגרס, כי אם אך ורק משום שנולד וכי נולָד הוא לשם ההוה בלבד, מה שלא מונע ממנו מלקבל ירושה מאת העבר או להנחיל־מה לדור הבא. ודאי, שבעיני בעלי ההשקפה האידיאליסטית תֵרָאה הנחה זו לגסה ושפלה. בשום אופן אין הם רוצים לשים אל לבם, כי אם יש לנו איזו חשיבות נעלה,—למרות כל אפסותנו, למרות רגעיות חיי־הפרט הטסים ועוברים כצל, — הלא היא כלולה בזה, שכל עוד אנו חיים, כל עוד לא נתפרדה בחלל־התוהו העניבה שנאחזנו בה, הרי אנו קָמִים בתור אנחנו ולא בתור בובות, שהפקדו לשאת עליהן את סבל הפרוגרס או לגשם איזה רעיון ערטילאי. אנו חיבים להתגאות בזה שאין אנו משמשים חוטים או מחטים בידי הגורל התופר את הארג המגוָן של ההיסטוריה... יודעים אנו, כי ארג זה לא בלעדינו יתפר, ואולם אין עבודה זאת משמשת לנו תפקיד בעולם, אין זאת תעודתנו, אין זה שעור קבוע לנו, — כי אם תוצאה של האחריות הכללית המסובכת המקשרת את כל היקום בקשרי אחרִיות וראשִיות, בקשרי סבות ופעולות.

ולא זה בלבד. בידינו גם לשנות את רקמת המרבד. כי הבעלים אינם וציור לדוגמה לא נתן לנו, רק שתי־הארג לפנינו ואנחנו גלמודים ונתונים לנפשנו. אורגי־

הגורל שקדמונו, כל אלה הוולקנים והנפטונים[1], שבקו חיים לכל חי. האפיטרופסים מעלימים מעינינו את צואתם, אם כי הנפטרים צוו את ירושת־שלטונם לנו.

„ואולם", — אומרים לנו, — „אם, מצד אחד, תפקידו את גורל־האדם בידיו הוא, ומצד שני, תפרקו מעליו את עול האחריות, הרי יבוא האדם, הודות לתורה זו שלכם, לכלל רפיון־ידים ולא יאבה לעשות דבר".

אך, היש להאמין, כי בני אדם יחדלו מאכול ושתה, מאהוב והוליד בנים, מהתענג לשמע מוסיקה או למראה יפי־אשה, אם יודע להם, כי אוכלים הם או שומעים נגינה, כי אוהבים הם ומתענגים — רק להנאתם בלבד ולא לשם מלוי תעודות עליונות, לא למען החשת ההתפתחות האין־סופית של ההשתלמות?

אם הדת, בצרוף הפטליות שלה המדכאה, בצרוף הדוקטרינריזמוס שלה, הקר וחסר־הנחומים, לא הביאה את האדם למצב של רפיון־ידים, כי אז אין לפחוד כלל מפני השקפה המשחררת מעולים אלה. חוש־החיים ואי־העקביות של בני־האדם, — אלה בלבד עמדו להם לעמי אירופה כי ינצלו ממיני־צרעת דתיים כסגפנות וקביטיזמוס[1] אשר, בעצם נשאו תמיד רק על שפתים ולא נקבעו למעשה; האמנם כוח התבונה והדעת ימצא חלש מחוש־החיים בלבד?

---

1) אלי המיתולוגיה היונית.

1) תורה מיסטית במאה ה־XVII, שהטיפה ל„מנוחה נצורה". לפי תורה זו אפשר להגיע על ידי תפלה לשלוה האלוהית.

מלבד כל אלה, הלא צפון בהשקפה הריאלית עוד סוד מיוחד; האיש העלול לבוא בעטיה לרפיון־ידים, — זה לא יבין אותה ולא יקבל אותה. הוא שיך עדין לגיל אחר של התפתחות המוח, הוא זקוק עדין לדרבונות עוצרים.

שאיפת בני־אדם לסדר־חיים יותר הרמוני היא טבעית למאוד; אי אפשר לבלום שאיפה זו, כמו שאי־אפשר לבלום את הרעב או את הצמאון. מטעם זה אין אנו חוששים כלל פן תרפינה ידי בני־אדם בהשפעת איזו תורה שהיא. הימָצאו תנאי־חיים טובים יותר, הימָצא האדם את ידיו בתנאים אלה או שפה ושם ישט מן הדרך, פה ושם יוָאלו זו היא שאלה אחרת. באמרנו, כי רעבונו של האדם לא יחדל לעולם, אין אנו אומרים בזה כלל, כי תמיד ובשביל כל אחד ימָצאו מזונות וכי תמיד יהיו מזונות אלה מבריאים.

ישנם אנשים המסתפקים במועט, בצרכים דלים, בראות צרה ובמאוויים מוגבלים. ישנם גם עמים בעלי אופק צר והשקפת־עולם משונה. עמים המסַפקים את השגותיהם באופן דל, מוטעה, או גם נִקלֶה. אין ספק, כי החינאים והיפנים הם שני עמים שמצאו את הצורה האזרחית הנאותה ביותר לסדר־חייהם. על כן הם עומדים תמיד בצביונם ולא ישתנו.

אירופה, כמדומה לנו, קרובה אף היא ל„מצב של שובע", אף היא עיפה ושואפת לשקוט על שמריה, להתגבש; היא מצאה לה מצב חברתי איתן בסדר־עולם בעל

ביתי. שרידי הפיאודליות והמונרכיות, גם היסוד הכבושי, מפריעים לה עדין בסדורה השלו. הסדור הבעל־ביתי הוא, בלי ספק, נצחון כביר לעומת שלטון האצילים הצבאי. ואולם לאירופה, ביחוד לזו האנגלו־גרמנית, הוא נראה לא רק כנצחון כביר, כי אם גם כנצחון מספיק. הולנדיה הקדימה. היא נרגעה ראשונה, עוד בטרם נפסקה יריעת ההיסטוריה. עם הפסקת הגדול — ראשית לבגרות. חיי התלמיד הם יותר רבי־מאורעות, סוערים יותר מחיי הפכחות והעבודה של אב־משפחה. לולא הכביד על אנגליה עול־הברזל של בעלות־האדמה הפיאודלית, לולא הכרחה, כאוגולינו האיטלקי[1], לדרוך תמיד על בניה הגוועים מרעב, לו יכלה כהולנדיה להביא את כולם לתכלית־אמידות של חנונים פעוטים ובעלי־משקים זעירים וממוצעים, — כי אז, ודאי שהיתה נרגעת וקופאת על חיי הבעל־ביתיות. מדרגת השכל, רחבות ההשקפות ועדנת־הטעם היו מוסיפות, לרגלי זה, לרדת במעלה אחורנית; החיים בלא מאורעות, — מעוררים לעתים רק על ידי דחיפות מן החוץ, — היו נהפכים למעגל אחד חדגוני, למין Semper idem (דבר יום ביומו), המשנה לפעמים שנוי קל את צורתו. הפרלמנט היה מתועד, התקציב היה מוצג לוכוח, נאומים הגיוניים היו נשמעים, צורות היו משתפרות... וכך בדיוק גם בשנה הבאה, וכך גם בעוד עשר שנים. זה המסלול השאנן של

---

1) אוגולינו, גרף איטלקי שנכלא ביחד את בני משפחתו במגדל אחד ושם ענה ברעב. מותו שמש תוכן לאחד מפרקי „הקומדיה האלוהית" של דנטה.

אדם מבוגר; אלה ימי החול המעשיים. גם בתופעות הטבע אנו רואים מה גדולה ההתפרצות שבהתחלות ומה שקט הוא ההמשך ההולך לו לאט־לאט, לא ככוכב־שבט סוער המסמן בזנבו הפרוע את דרכיו הנעלמות, כי אם כאחד מכוכבי־הלכת השקטים, השטים יחד את בני־לויתם—אלה הנראים כפנסים קטנים – בדרך סלולה וכבושה מאז; הנסיגות הקלות מבליטות עוד יותר את הסדר הכללי... האביב הוא גשום או שחון מעט, אך אחריו – בא הקיץ ולפני כל אביב – יהיה תמיד חורף.

יוצא אפוא – ישאל השואל – שהאנושיות כולה תגיע לבעל־ביתיות וממנה לא תזוז?

אינני סובר, שכוּלָה תלך בדרך זו, אבל סופם של חלקים בודדים בתוכה ודאי יהיה כזה. המלה „אנושיות" – היא פחותה ומכוערת. אין היא מביעה שום דבר מסוים ורק מוסיפה מֵעין אליל מנומר נוסף אל שאר המושגים המעורפלים. וכי מה האחדות השפונה בתוך המלה „אנושיות"? אולי רק זו המקובלת עלינו ביחס לכל שם כולל, כגון ביצי־דגה וכדומה. היש איש בעולם, אשר יעיז להגיד כי אפשרית היא צורת־סדור, אשר תהיה נאותה במדה שוָה לאִירוֹקֶזים [1] ואירלנדים, לערבים ולהונגרים, לקַפְּרים ולסלָוים? לנו ברור רק דבר אחד: ישנם עמים שסדר־עולם בעל־ביתי מאוס עליהם וישנם כאלה החיים בתוכו כדגים בתוך המים. ההישפנים, הפולנים ובמדה ידועה גם האיטלקים

[1] אחד משבטי האינדיאָנים, אשר נרו מלפנים באמריקה הצפונית.

והרוסים מכילים בקרבם רק מעט יסודות בעל־ביתיים; הסדר החברתי העלול להרחיב את דעתם נעלה על זה הנתון על ידי הבעל־ביתיות. אך אין זה אומר עדין, כי עמים אלה י ג י ע ו לעמדה נעלה זו, אין זה אומר כי לא יִטו לנתיבת־הבורגניות. השאיפה בלבדה אינה מבטיחה עדין כלום. אנו מדגישים את ההבדל בין אפשריות להכרחיות. עוד לא די הדבר לדעת כי סדר־חיים זה או זה מאוס עלינו. יש עוד צורך לדעת מה צורת־הסדור שאנו שואפים אליה ואם היא נתנת להתגשם. האפשרויות אשר לפנינו הן רבות לאין חקר; אפשר שהעמים הבורגניים ינשאו במעוף אחר לגמרי; אפשר, כי, דוקא, העמים הפיטניים ביותר יהפכו לרוכלים. וכי מעטות הן האפשרויות ההולכות לאבוד. השאיפות המתות בצורת נְפָלים, ההתפתחויות המוּשָבות אחור? מה יש מוחש יותר ונראה לעין מן האפשרויות – ולא רק מן האפשרויות בלבד, כי אם גם מן היסודות של חיים אישיים, של מחשבה ומרץ, – הגוועות יחד עם מותו של ילד. אולם אף מיתה מוקדמת של ילדים אינה מכילה בתוכה כל הכרחיות שהיא; חייהם של תשע עשיריות ממספר הילדים המתים היו עלולים, ודאי, להשתמר, לו ידעו הרופאים את תורת־הרפואה ולו היתה תורה זו – מדע ממשי. אל ה ש פ ע ה ז ו ש ל ה א ד ם ו ה מ ד ע אנו מעירים תשומת־לב מיוחדת. היא קובעת לה חשיבות יתרה.

שימו עוד אל לבכם את ההתאמצות של הקופים

(של השימפנזה, למשל) ללכת הלאה בדרך ההתפתחות השכלית. שאיפה זו מציצה מתוך מבטם חדור־הדאגה ונעדר־המנוחה, מתוך התבוננותם הנוגה והעגומה אל כל מה שנעשה, מתוך החרדה הטרדנית והחשדנית שהם אחוזים בה תמיד, מתוך סקרנותם המונעת, אגב, ממחשבתם כל יכולת של התרכזות והמשיאה תמיד את דעתם לדברים אחרים. שורות שורות של דורות, בזה אחרי זה, שואפים יותר ויותר לְמַעֵין פקוח־עינים. במקומם של אלה קמים דורות חדשים ואף אלה שואפים, — אך, מבלי אשר ישיגו את משאת־נפשם, יגוָעו. ובין כה וכה עברו עשרות אלפי־שנים ועוד עשרות כאלו תעבורנה.

ביחס לקופים צעדו האנשים צעד כביר קדימה; שאיפותיהם של בני־אדם אינן אובדות ללא זכר. הן מתגלמות במלה ובדבור, מקבלות צלם ודמות, נהיות לנחלת־העתיד ונמסרות מדור לדור. כל אדם ואדם נשען על אילן־יוחסין גדול ונורא, ששרשיו מסתעפים והולכים ומגיעים, אולי, עד לגן־העדן של אדם הראשון. מאחורינו, כמו מאחורי הגל המלחך את החוף, מורגש לחץ של אוקינוס שלם — זה של דברי ימי העולם כולו. מחשבת כל הדורות שרויה ברגע זה במוחנו ואין לאמור, כי „היא ואפסה עוד". אולם, יחד אתה מסוגלים אנו להיות לכוח שליט.

שום בן־אדם אינו מכיל בקרבו את קצה גבול־האפשריות, אבל כל אחד עלול להיות ממשות, אשר לא תוחלף

ב א ה ר ת: הדלת פתוחה בפני כל איש. אם לאדם יש מה להגיד, יבוא ויגיד—אוזן שומעת תמָצא לו; אם יש לו רעיון התופס את נפשו ומציק לה, יבוא ויטיפנו. ודאי, שבני־אדם אינם נתנים כל כך להכנע ככוחות־האיתנים. אולם, לנו יש תמיד מגע ומשא את ההמונים של ימינו,— ואלה אינם מחוננים עצמיות יתרה; וגם אנחנו, אין אנו בלתי־תלויים ב מַ סָ כ ת הכללית של התמונה, אין אנו משוחררים מהשפעות דומות לאלה, שגם אנחנו השפענו מהן בעבר. קשר הדדי ישנו, בכל אופן. עתה, ודאי, תבינו במי ובמי תלוי עתידם של בני־אדם ועמים?

במי?

איך? עדין לא נתחַור לכם במי הדבר תלוי?... הלא אך ב נ ו ו ב כ ם. איככה זה נוכל, אפוא, להיות נרפים ואיך נוכל לשבת בחבוק־ידים!

אלכסנדר הֶרְצֶן

מאת מ. בייליגסון.

אלכסנדר איבנוביץ הרצן, מחבר המסה „רוברט אוון", נולד במוסקבה בשנת 1812 במשפחה רוסית של בעל־אחוזה עשיר. את מהלכי־הרוח הראשונים של אירופה החדשה, של אירופה אשר עברה כבר את כור המהפכה הצרפתית ואת כל פרשת־נפוליאון, הביאו לרוסיה המשועבדת חילותיו של אלכסנדר I, אשר שבו ממסע הנצחון לפריז. בימי ילדותו של הרצן החל כבר להתהוות אותו סוג מיוחד של אנשים מרוסיה אשר העמים על שכמו את סבל המלחמה בעד הוצאת האכרים משעבודם ובעד שחרורה של רוסיה, אותו „לגיון הנדיבים" של האינטליגנציה הרוסית, אשר יצר ספרות הומנית יקרה ואשר היה נכון להקריב קרבנות בכדי לכפר בהם על חטא אבותיהם העריצים אשר חטאו כלפי העם המעונה. הרצן, אשר עמד להיות בקרב הימים אחד מגדולי מנהיגיה ובריה של אינטליגנציה זו, אולי גם החשוב בהם, היה קורא עוד בהיותו נער את ספריהם של רדישצ׳ב ונוביקוב שהיו מחרמים מטעם הממשלה. לאזני הנער הרצן הגיעה כבר השמועה על אודות הקרבנות הראשונים של מלחמה זו — על אלה שהשתתפו במרד דצמבר 1825, אשר העלו לתליה במבצר הפטרופבלובי או ענו בגלות סיביריה. מופת־גבורים זה הפליא והרחיב את לב־הנער בן הארבע־עשרה והוא נדר נדר — להמשיך בלי הפסק מלחמה זו בעריצות עד חרמה. ואמנם, בררתו לקבר היתה לו

זכות גמורה להעיד על עצמו כי הוא לא חלל מעולם את שבועתו זאת, את שבועת־הילד התמימה.

בהיותו בעל השכלה רחבה ומקיפה, סופר מחונן, הברן מזהיר ונעים־שיחה התהלך הרצן ברוסיה בין חוגי האינטליגנציה המתקדמת והיה רע לבלינסקי, לגרנובסקי, לסטנקביץ ולבקונין. לאחר שנאסר פעם ושניה ושלח מעיר מולדתו—על כי נתגלה בו „שכל נלהב" ועל כי נתברר מתוך מכתביו שהוא הנהו „עז־רוח וחפשי בדעות, איש המסכן את שלום החברה" (כה תארה אותו הבולשת)—הוא עוזב בשנת 1847 את רוסיה. הסוציאליזמוס הצרפתי, זה המטושטש, אמנם, במקצת, אם כי הומני למאוד, כמעט דתי באופן תפיסתו את מטרתו,—הסוציאליזמוס של סן־סימון, של לירו ופוריה היה כבר באותם הימים לדבר ה„אני מאמין" שלו; בעצם היה הוא, יחד עם בלינסקי, הסוציאליסט הרוסי הראשון. לבו נשאהו אל צרפת הברוכה, אשר אבני רחובותיה ספגו לתוכם את דם גבורי־החופש, אשר לא ידעה את העריצות של הבולשת ואת קלון־העבדות של רוסיה הניקולייית. הוא לא זכה לשוב עוד לארץ־מולדתו. גולה מרצונו הטוב, כה ידוד עד סוף ימיו על פני איטליה ושויציה, על פני צרפת ואנגליה. למען כבוד האדם שבו, למען האפשרות לחשוב כנפשו ולדבר את אשר עם לבו, הסתלק מחיים ב„מכורה".

השנה הראשונה להיותו בחו"ל – היתה שנה נוראה ונשגבה יחד. סופת־מהפכות, שדוגמתה לא היתה עוד, נשאה בשנת 1848 ועברה על פני כל אירופה הקונטיננטלית והשאירה אחריה כעבור שנה־שנתים רק קבעת לזכר—בכל אופן כה נראו אז פני־הדברים לאנשי התקופה ההיא. שנות הריאקציה היו שנים קשות להרצן, קשות – גם במובן החברתי, גם במובן הפרטי (בשנת 1851 מתו עליו, אמו, אשתו ובנו – רמז לאסונות אלו אנו מוצאים בראשית החוברת הזו). הוא בא לאירופה, ביחוד לצרפת, כבוא אל מולדתו

הרוחנית; הוא קוה למצוא כאן גם חרות אמתית, גם פתרון ,או, לפחות, נסיון לפתורי את השאלה הסוציאלית. אכזבות קשות השיגוהו.

בשנות ה 50 אנו מוצאים את הרצן והוא אינו מאמין עוד ב,הרותם' של הליברלים והדמוקרטים. ה,רפובליקה' – זו המלה הקדושה בתקופת מוסקבה – אבדה עתה כל ערך בעיניו. העדר החרות הפנימית אצל החברה הבורגנית, פחדה של זו בפני המחשבה העקבית והנועזה, צרותה הרוחנית והנפשית, השתעבדותה למשפטים קדומים ולדת של פולחן אלילי, העלאתה את ה,סדרי הסוציאלי, כלומר את העבדות הסוציאלית, למדרגת אלוהות, כריעת-הברך בפני הכסף ושביעת-הרצון שבעצלות – כל הדברים האלה שהרצן כלל אותם במלה האחת ,בעלי-ביתיות' – הם הם האויב האמתי! ואין זה משנה כלל את עצם הדבר אם האויב הוא הדור במדים רפובליקניים או במעיל הצבאי אשר למונרכיה.

הרצן איננו עוד ,ליברל מהפכני'. עתה הוא נהפך לסוציאליסט הבטוח והחזק באמונתו. אולם הסוציאליזמוס שלו יש לו אופי מיוחד במינו. כמו שהוא רואה במעמד הבורגני, ב,איש-המסחר' לא רק סוג כלכלי, כי אם טפוס פסיכולוגי, סמל השאיפה לבצע, סמל הגסות וקטנות המוחין, כן נראה לו הסוציאליזמוס, אף הוא, לא רק בצורת תנאי-חיים משובחים יותר, כי אם כהפך גמור של ,בעל-הביתיות' במובן הרוחני, כעין התגברות רוחנית על בעל-הביתיות. שנוי סדר-העולם התחברתי אינו אלא אמצעי. המטרה האמתית היא – יצירת האדם החדש, בריאת חברה חפשית באמת, חברה של אחים החיים בעבודה משותפת.

שתי סכנות צפויות לתנועה הסוציאליסטית האירופית, האחת היא בהתדלדלות רוח-התנועה, בהשפעת אדי-האדם של בעל-הביתיות, בזה שהפועל לא ישא את נפשו להתפתחותו של בן האדם, התפתחות מקיפה, הרמונית וחפשית, כי אם לחיים

שלוים ומוגבלים, לחיים מטומטמים של בורגנים זעירים. הסכנה השניה צפונה במהפכת־כפיה, במהפכה של המעוט שאינו מכיר את רוח־העם, שאינו מתחשב את דעת העם, שרואה בעם רק „בשר המיועד לשחרור" דוגמת ה„בשר המיועד לתותחים" אצל המיליטריזמוס.

לכאורה נדמה, כי אין קל מלהגשים את הסוציאליזמוס על ידי תפיסת השלטון והכרזת תקופה חדשה על ידי „פקודה" אחת, כאשר חלם על זה אחד מראשוני הסוציאליסטים הצרפתיים, בַּבֶף, שעליו ידֻבּר הרצן במאמר שלעיל. אולם למעשה לא כן הדבר. הדרך אל הסוציאליזמוס היא הרבה יותר ארוכה והרבה יותר קשה... הסוציאליזמוס הבא בתור „פקודה" נפגש בתקלה הגדולה והנוראה ביותר — זו קטנות ההשגה ורִשול־הנפש של האדם דהאידנא. כי רק באדם לבדו—כל מַעין האושר והפנעים. כאן, רק כאן, צריכה להתחולל המהפכה האמתית—על ידי חרות רוחנית, על ידי הֲמָרַת ההכרה הישנה באחרת, על ידי שנוי סדר כל העולם. הדעת, החנוך — הנֵה הם שני כלֵי־הזין החזקים ביותר, אשר נתנו בידי המהפכנים.

מלכות העבודה הרי זו המדרגה הנעלה ביותר לעשירות־רוח ולתרבות. מלכות זאת צריכה להשתמש בכל הערכים התרבותיים אשר צברה האנושיות במשך דורות. הסדר החדש המתכונן צריך להופיע לא רק בדמות חרב מוּחֶצת, כי אם גם בתור כוח שומֵר ומקַים. אוי לעני ברוח, אוי לדל־הנפש שאינו משיג את הרעיון האמנותי הצפון במהפכה, אוי לזה העומד להפוך את כל אשר נִהְיָה ונאצר בחיים ולעשותו ל„בית־מלאכה משעֲמֵם, שכל יתרונו יהיה כָּלוּל בנתינת מִחְיָה, מִחְיָה בלבַד". לא „בקסרקטין" יהיה הסוציאליזמוס, לא „כמעון־חֻלִים זה שכל דייריו שבֵעים ורק אין להם רשות להרהר את הרהוריהם בלתי אם לפי פקודה מגבוה, באשר החרות הרוחנית נחנקת שם ביד האַלְמוּת

השלמות, — כי אם כהתפתחות רבת צרדים ורבת גונים של בן־האדם.

אחרי שנת ה־48 אבד הרצן את האמונה באירופה. אז שב להאמין ברוסיה. בתקופת שבתו בחו״ל הוא מתמלא אמונה, כי רוסיה אשר לא נגעה ולא הרעלה בהשפעת בעל־הביתיות, דוקא היא תמצא דרך ישרה לצדק הסוציאלי, הודות לצורה הכלכלית המיוחדת לה, הודות לבעלות־האדמה לפי העדות. ברוסיה אשר לא באה בעבותות של ירושה היסטורית כבדה ומגוחכת, בעם הרוסי, זה שרגשותיו הסוציאליים והמוסריים ,תופסים בכל את המרובה, — ראה הרצן את ההפך הגמור לאירופה הפחדנית, המזדקנת, הפוסחת על הסעפים. באמונתו זו בעתידות המיוחדות הצפויות לרוסיה, הופיע הרצן כמיסד של בית־מדרש סוציאליסטי שלם, בית־מדרש אשר מצא אחר כך את המשכו בתנועה העממית ואת מוריו בלברוב ובמיכילובסקי. ואולם, האהבה לרוסיה, האהבה לאשר־לו, לא העירה בלב הרצן שנאה או בוז אל כל השיך לזר; להפך, דוקא אהבה זו למדה אותו להוקיר את כל הערך הכביר אשר למלחמת השחרור הלאומי. עד כמה היה רחוק מרגש לאומי השקוע אך בשלו, הוכיח הרצן בשנת 63. אז, בעת המרד הפולני ואחר כך עת שדכא המרד על ידי צבאות המלך מתוך שפ... דמים מרובים, היה הוא אחד מאנשי רוסיה המעטים שהע... עצמם בגלוי, ובלי לב ולב, לצדה של פולין.

מראשית ימיו בחו״ל היה הרצן קרוב לאנשים הבו... ביותר בתנועת השחרור האירופית באותו זמן. פרודון, מציני, ...די בלדי, קושוט, לדרי־רולן, לואי־בלן, כל אלה היו חבריו. הוא ידע מקרוב את הוגו ואת מרקס. זמן־מה השתתף גם באינטרנציונל הראשון. ואולם את ראש־מעשהו הקדיש למפעל הרוסי. בשנת 1853 פתח בלונדון — גם בזה היה מעשהו מעשה־ראשון — את בית־הדפוס הרוסי הראשון בחו״ל, הנועד למלה החפשית. הַחל

משנת 1855 הוא מוציא עתון חשאי בשם „הכוכב הצפוני" והחל משנת 1857 הוציא את ה„פעמון". בתקופה זו עצמה מאד השפעתו על חוגי העסקנות הרוסית והיתה גדולה לאין חקר מכל השפעה אחרת שהיא. בספירות שמסביב לחצר המלך מפחדים מפני דבריו; מאמריו מחנכים אותו הדור, אשר כעבור עשר־עשרים שנה „יקום וילך אל העם" ואחרי זה גם לגרדום. הידיעות אשר היו ברשותו היו עשירי־תוכן ורבי־גונים, קשריו היו רבים ורחבים והקיפו את כל שדרות הצבור – החל מאיש־הפקידות החשוב ועד לאכר. ב„פעמון" מתגלה גם כשרונו הספרותי בכל עזו והדרו. הרצן לא היה איש־המדע או פילוסוף, בלטריסט או עתונאי. הוא אצר בכשרונו את כל אלה. בהיותו מחונן מאד מטבעו, חי וער, בעל עין מסתכלת, – הוא יצר ז'נר ספרותי מיוחד משלו, אותו ז'נר, אשר איש לא העז אפילו לחקותו, גם לאחרי מותו. לשונו חדורה רטט עצבני, היא חריפה, מבריקה, מלאה רמויות והשואות ולעתים גם איננה על טהרת הסגנון; זו היא לשון הדבור החי והפשוט; זו היא שיחה את הקורא, הזרועה פה ושם זכרונות, מראי־מקומות, דיאלוגים. ספריו הטובים ביותר „מעבר משם", „מקורותי והרהורי" הם קרובים ברוחם יותר לספרי־יומנים, מאשר ליצירות ספרותיות.

בתקופה זו היתה מטרתו היסודית של הרצן לשחרר את ה[illegible]רים מעול השעבוד. בהיותו שוה־נפש לגמרי, או כמעט לגמרי, לצורה הפוליטית, הוא לא אצל כל ערך למקור־השחרור. [illegible] מכל מקום שיבוא ובלבד שתמהר לכלות מן הארץ זו חרפת [illegible]ים הרוסיים. מכאן גם יחסו חנוח כמעט לאלכסנדר השני ומכאן גם ראשית לקרע שנתהוה בינו ובין הדור הצעיר השמאלי יותר, שבראשו עמד בעת ההיא צ'רנישבסקי. עמדתו של הרצן בשאלה הפולנית, תמיכתו המלאה והשלמה, תמיכת עסקן חשוב זבר־סמכא, בפולניה המהפכנית הביאה לידי התקררות־יחסים גמורה בינו ובין הליבראליזמוס הרוסי. במחצית השניה של שנות

הששים, לאחר שחלומו על שחרור האכרים נתגשם ושאלות חדשות צפו ועלו על הפרק – החל "הפעמון" לאבד את ערכו. עוד זמן־מה וקולו, "אשר קרא אל כל אשר נשמת־חיים בו" נשתתק לגמרי.

הרצן מת בפריז בשנת 1870 בבדידות גמורה כמעט. יצירותיו (יוצא מכלל זה ספורו "במי האשם?"), אשר נדפסו בחתימת השם הבדוי "איסכנדר", היו אסורות ברוסיה שנים רבות והופיעו בפעם הראשונה באופן לינלי רק בשנת 1905, אף אז בהשמטות הצנזורה. אוסף מלא של כתביו יצא ברוסיה רק לאחרי המהפכה האחרונה. אבל החרם שהוטל על כתביו לא הפריע כלל וכלל להפצתם. הם היו נדפסים בחו"ל והיו מובאים בהסתר לרוסיה. במשך יובל שנים חנכו ספרים אלה והעניקו כחות רוחניים לדורות אחרים של רוסיה המהפכנית והסוציאליסטית.

המחיר 4 ג"פ.

המוכר הראשי
בידי מחסן הספרים אשר ליד ועדת התרבות
של ההסתדרות העובדים הכללית.
ה כ ת ו ב ת:
הספריה המרכזית, תל-אביב, ת. ד. 67.